

KLAIPĖDOS KRAŠTO PABĖGĖLIAI DIDŽIOJOJE LIETUVOJE 1939 M.

Arūnė Liucija Arbušauskaitė

ABSTRACT

The paper aims to review one uninvestigated episode on the territory known as Klaipėda Region (Memelgebiet) in March 1939, before the Second World War. On 22-23 March 1939, Lithuania was coerced into yielding to Hitler's ultimatum for Klaipėda (Memel) to be ceded to Germany which caused a mass surge of refugees from Klaipėda to Lithuania Major. Many Lithuanian workers, employees, and businessmen in the region were scared by the aggressive Nazi Anschluss and fled from the region in panic, mostly to Lithuania. Another segment of the population was subsequently also expelled from the annexed region to Lithuania Major. The Lithuanian Government and its officials were not prepared for the large influx of refugees. To provide additional support, the Lithuanian Red Cross and many social and voluntary organisations became engaged in the refugee accomodation, catering, protection, and dealing with other problems.

KEY WORDS: Klaipėda Region (Memelgebiet), refugees, March 1939, Anschluss, Lithuanian Red Cross.

ANOTACIJA

Straipsnio tikslas – atskleisti vieną neištirtą 1939 m. kovo mėn. prieškarinės Klaipėdos istorijos epizodą. Nemažos pabėgėlių grupės iš Klaipėdos užtvindė Didžiąją Lietuvą, kai 1939 m. kovo 22–23 d. Lietuva buvo priversta priimti Hitlerio ultimatumą ir Klaipėdą/Memelį sugrąžinti Vokietijai. Didelė dalis lietuvių darbininkų, tarnautojų ir verslininkų, išgąsdintų agresyvaus nacių anšliuso, paniškai bėgo iš Klaipėdos krašto. Kiti aneksuoto krašto gyventojai vėliau buvo laipsniškai tremiami į Didžiąją Lietuvą.

Lietuvos vyriausybė ir valdininkija nebuvo pasirengusios priimti tiek daug pabėgėlių. Todėl pabėgėlių apsauga, globa, maitinimu ir apgyvendinimu apsiėmė rūpintis Lietuvos Raudonasis Kryžius ir daugelis visuomeninių bei savanorių organizacijų.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Klaipėdos kraštas (*Memelgebiet*), 1939 m. kovas, anšliusas, pabėgėliai, Lietuvos Raudonasis Kryžius.

Doc. dr. Arūnė Liucija Arbušauskaitė

Klaipėdos universiteto

Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas

Herkaus Manto g. 84, Klaipėda

El. paštas: arbusharune@gmail.com

„<...> mes, vargdieniai, negarbingai apleidome Klaipėdos kraštą <...>“¹

Įvadas

Praėjęs XX amžius masinių pabėgėlių – žmonių, staiga netekusių namų, turto, tėvynės, kartais net ir ateities – srautais buvo pats iškalbingiausias žmogiškosios civilizacijos pavyzdys. Per visą amžių žmonių bangos vilnijo visomis kryptimis, užtvindydamos ne tik Europą, bet ir kitus kontinentus. Vienos bangos buvo didesnės, kitos – mažesnės, tačiau visos nešė su savimi sulaužytas tautas, valstybes, žmonių likimus.

Su pirmaisiais XX a. masiniais pabėgėliais Europa susidūrė Pirmojo pasaulinio karo metais. Padėtis buvo tokia rimta, kad teko sukurti tarptautines organizacijas, pasirašyti tarptautines kon-

¹ Ambrozaičio Broniaus padėka Lietuvos Raudonojo Kryžiaus Sesutėms bendrai visoms. *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – *LCVA*), f. 1734, ap. 1, b. 450, l. 9.

vencijas, kurios apibrėžė pabėgėlio definiciją, statusą ir būdus tai padėčiai spręsti/valdyti. Lietuvoje Pirmojo pasaulinio karo pabėgėlių būta taip pat, taigi pirmoji pažintis su jais jau buvo įvykusi, kai atėjo lemtingieji 1939-ieji. Lietuvoje pirmieji žmonių srautai, kuriuos santykinai galima įvardyti kaip pabėgėlius, kilo po Klaipėdos krašto anšliuso. Išnagrinėti šio žmonių srauto susidarymą, ir kaip buvo išspręstas klausimas valstybės mastu, yra pagrindinis šio straipsnio tikslas.

Klaipėdos krašto pabėgėliai iki šiol yra likę už akademinio pažinimo ribų. Tam yra keletas priežasčių.

Viena vertus, reikia išspręsti klausimą, koks yra žmonių, pabėgusių į Didžiąją Lietuvą kilus panikai per Klaipėdos anšliusą, teisinis statusas. Kitaip tariant, pamėginkime nustatyti, ar jiems galima taikyti tarptautinių konvencijų priimtą pabėgėlio apibrėžimą? Mat iš kur tie pabėgėliai, apie kuriuos čia kalbėsime, pabėga? – Iš Lietuvos. Į kur jie atbėga? – Į Lietuvą. Kokios valstybės piliečiai jie yra prieš pabėgimą ir po jo? Ar atbėgę į Didžiąją Lietuvą jie yra svetimšaliai? – Visais atvejais jie yra Lietuvos Respublikos piliečiai. Tačiau ar jie jaučia grėsmę? Ar jiems reikia globos? Ar jiems reikia materialinės pagalbos? Ar jie prarado namus, turtą, darbą? Ar jie prarado socialinį saugumą? – Į visus šiuos klausimus atsakysime: – Taip.

Kitas ne visiškai aiškus dalykas yra greičiau lingvistinis nei juridinis. Kaip juos įvardyti? Pabėgėliais? Kaip matome iš to, kas aukščiau pasakyta, ne visiškai tinka. Kitoks įmanomas įvardijimas – *atbėgėliai*. Kai kas vartoja būtent šią sąvoką. Ji pakankamai aiški, jeigu kalbame apie juos iš Lietuvos pozicijos.² Manau, čia galėtume pasikliauti savo tautos išmintimi ir prisiminti patarlę – *kaip pavadinsi, taip nepagadinsi*, juolab kad ir Klaipėdos kraštą palikusiems pabėgėlio statusas kaip toks dėl to laikotarpio istorinių peripetijų galiojo labai trumpą laiką. Straipsnio autorė yra linkusi vartoti tarptautinį terminą *pabėgėliai* (angl. *refugees*), aiškiai suprasdama, kad ši tarptautinė definicija palikusiems Klaipėdos kraštą tinka tik iš dalies.

Toliau reikėtų apibūdinti tyrimo šaltinius. Jau buvo minėta, kad šio klausimo tyrinėjimų nėra (bent autorei jie yra nežinomi). Todėl Klaipėdos krašto pabėgėlių situacija Lietuvoje rekonstruojama naudojantis vieninteliais šaltiniais – archyviniais dokumentais. Šiuo atveju prieš mus – retai pasitaikanti sėkmė, kai yra išlikusi pakankama sanauja reikalingų dokumentų. Kalbame apie Lietuvos centriniame valstybės archyve (toliau – LCVA) esančią Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugijos (f. 1734) ir Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti komiteto (f. 1740) dokumentaciją. Taip pat naudojamosi amžininkų prisiminimais ir informacija periodikoje.

Tyrimas apima labai trumpą laikotarpį – nuo pabėgėlių iš okupuojamo Klaipėdos krašto atsiradimo Didžiojoje Lietuvoje 1939 m. kovo 21–23 dienomis ir keletą mėnesių jų buvimo Lietuvoje; mat 1939 m. rudenį Klaipėdos krašto pabėgėlių problematiką į šoną nustumus nauji pabėgėliai – iš Lenkijos. *A priori* laikomasi nuomonės, kad visos istorinės Klaipėdos krašto anšliuso peripetijos yra žinomos.

Institucijų pabėgėliams tvarkyti su(si)kūrimas

Jau kovo 23 d. Kaune Raudonojo Kryžiaus valdyboje susirenka būrelis visuomeninių bei labdaros organizacijų atstovų ir nutaria įsteigti prie Raudonojo Kryžiaus *Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti komitetą* (toliau – Komitetas).³ Natūralus centras – Raudonasis Kryžius, kurio statute vienas kertinių uždavinių yra ateiti pagalbon, ištikus kraštą kokiai nors nelaimei. Raudonasis Kryžius, kaip parodys artimieji įvykiai, buvo geriausias įrankis visuomeninei pagalbos iniciatyvai

² Tą dilemą – *pabėgėliai ar atbėgėliai* – mėgino išspręsti G. Surgailis. Jis labiau pritaria ir vartoja terminą *atbėgėliai*. Žr.: SURGAILIS, G. *Antrojo pasaulinio karo pabėgėliai ir internuoti tieji Lenkijos kariai Lietuvoje (1939 09 – 1940)*. Vilnius, 2005.

³ Klaipėdos krašto pabėgėliams šelpti komiteto posėdžio protokolas, 1939 03 24. LCVA, f. 1734, ap. 1, b. 437, l. 123.

pasireikšti. Pagrindinės naujai kuriamojo Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti komiteto funkcijos – organizacinis ir šalpos darbas. Komitetas įsikūrė adresu Kaunas, Kęstučio g. 8.

Darbai organizuoti ir šalpai parūpinti sudaromas penkių asmenų *Vykdomasis komitetas*:

Dr. Jurgis Alekna – pirmininkas, Lietuvos Raudonojo Kryžiaus pirmininkas

Ignas Šeinius-Jurkūnas – vicepirmininkas, rašytojas

Pranas Vaitkūnas – išdininkas, Lietuvos Raudonojo Kryžiaus buhalteris

Alfonsas Zauka – sekretorius, Skautų brolijos atstovas

A. Hunebelienė – narė, Motinoms ir vaikams globoti organizacijų sąjungos atstovė

Komiteto nariai:

Steponas Rusteika – Kauno miesto viceburmistras

P. Pikčilingienė – Lietuvos moterų tarybos vicepirmininkė

Sofija Marcinkevičienė – Šaulių moterų vadė

V. Arminaitė – Skaučių seserijos atstovė

Rapolas Skipitis – Šaulių sąjungos atstovas

P. Grigaliūnienė – Kunigaikštienės Birutės Karininkų šeimų draugijos pirmininkė

K. Kosakaitis – Vidaus reikalų ministerijos socialinės apsaugos atstovas

Apie Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti komiteto rėmimą oficialiai pranešė šios organizacijos ir asmenys:

Antanas Merkys – Kauno miesto burmistras

J. Tūbelienė – Motinoms ir vaikams globoti organizacijų sąjungos pirmininkė

Plk. P. Saladžius – Šaulių sąjungos vadas

Kun. Vl. Mileška – Lietuvos *Caritas* pirmininkas

J. Navakas – Tautininkų sąjungos vicepirmininkas

A. Kaulėnas – Jaunosios Lietuvos sąjungos vadas

K. Žilinskienė – Skaučių seserijos vadė

Plk. J. Šarauškas – Skautų brolijos vadas

J. Leimonas – *Pavasario* federacijos vyr. vadas

M. Galdikienė – Lietuvių katalikių moterų draugijos pirmininkė

Prof. I. Tamošaitis – Lietuvos žurnalistų sąjungos pirmininkas

Liudas Gira – Lietuvos rašytojų sąjungos pirmininkas

V. Tiškus – Jaunųjų ūkininkų ratelių sąjungos vyr. vadovas

Plk. L. Butkevičius – Žmogaus globos draugijos pirmininkas

A. Jurskis – Vytauto Didžiojo universiteto studentų atstovybės pirmininkas

Lygiagrečiai 1939 m. kovo 27 d. Prekybos, pramonės ir amatų rūmuose įvyko oficialus pasitarimas Klaipėdos kraštą apleidusių lietuvių reikalu. Buvo sudarytas tarpžinybinis *Vyriausiasis komitetas Klaipėdos kraštą apleidusiems lietuviams globoti*.⁴ Buvo įsikūręs Kaune, Donelaičio 2b. Į šį komitetą įėjo atstovai iš: Savivaldybių ir Policijos departamentų (VRM), Susisiekimo ministerijos Geležinkelio valdybos, Užsienių reikalų ministerijos, buvusios Klaipėdos gubernatūros, Visuomeninio darbo vadybos, Prekybos, pramonės ir amatų rūmų, taip pat ir Lietuvos Raudonojo Kryžiaus. Šio Vyriausiojo komiteto funkcijos – rūpintis Klaipėdos kraštą apleidusių asmenų ar jų šeimų pervežimu, paliktu Klaipėdos krašte turtu, darbo parūpinimu, apgyvendinimu ir kitokia globa.

⁴ Visuomeninio darbo vadybos biuletenis Nr. 469, Kaunas, 1939 03 27 vak. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 437, l. 11.

KLAIPĖDOS KRAŠTO PABĖGELIAMS ŠELPTI KOMITETO

POSĖDŽIO P R O T O K O L A S

1939.III.24 d.

Dalyvavo: Dr. J.Alekna - Raud.Kryžiaus Pirmininkas, p. A. Hunebelienė - Liet.Motinoms ir Vaikams Globoti Organizacijų S-gos Vice-pirmininkė, p. Pikšilingienė - Lietuvos Moterų Tarybos ^{veprie} atstovė, p. Marcinkevičienė - Šaulių moterų vadė, p. Kosakaitis - Vid.Reikalų Min-jos socialės apsaugos Dep-to atstovas, p. Skipitis - Šaulių S-gos atstovas, p. V. Kviklys ir A.Zauka - Skautų s-gos atstovai.

Visų organizacijų atstovai vienbalsiai priima pasiūlymą Klaipėdos krašto pabėgeliams organizuoti visokeriopą pagelbos tiekimą kaip Kaune, taip ir provincijos vietose.

Raud.Kryžiaus pirmininkas Dr. J.Alekna pritaria pasiūlymui, kad Raud.Kryžius imtųsi pagelbos tiekimo organizavimu Klaipėdos krašto pabėgeliams ir kad jis būtų šios pagelbos tiekimu centru.

Nutarta kreiptis į Vid.Reikalų Ministeriją su prašymu, kad pagelbos tiekimo reikalams duotų piniginę pašalpą. Reikalui esant, kreiptis į Moterų S-gą ir Motinoms ir Vaikams Globoti.S-gą, kad užleistų patalpas Klaipėdos krašto pabėgeliams. Reikiamą lovų skaičių apsiima rūpinti Raud.Kryžius. Maisto tiekimą bei sanitarinę pagelbą vykdo Raud.Kryžius kitų organizacijų narių padedamas.

Kaune pabėgeliais pradėta rūpintis kovo m.23 d. Kauno Skautams Kauno geležinkelių stotyse įsteigus pagelbos punktą. Skautams pavedama ir toliau tęsti šią pagelbos tiekimą ~~pagelbos~~ kontakte su Raudonuoju Kryžium.

1 pav. Lietuvių pabėgėliai traukiasi iš Klaipėdos.
Nuotrauka yra Vytauto Didžiojo karo muziejaus nuosavybė

2 pav. Pabėgėliai Klaipėdos geležinkelio stotyje.
Nuotrauka yra Vytauto Didžiojo karo muziejaus nuosavybė

Vienas pirmųjų Vyriausiojo komiteto svarstytų klausimų – pabėgėlių transportavimas. Mat visi pabėgėliai, kurie iš Kretingos ar Tauragės negalėjo apmokėti geležinkelio bilietų ar mantos pervežimo išlaidų, atitinkamų žinybų nurodymu buvo vežami nemokamai. Iš pradžių vežimas geležinkeliu vyko sklandžiai, nors ir spontaniškai. Vėliau Geležinkelių valdyba nustatė atvejus, kada Klaipėdos kraštą apleidžiantys žmonės ir jų manta gali būti vežami nemokamai:

1. kai vykstama ar vežama manta keliaujant iš Klaipėdos krašto, nors ir apsistojant Didž. Lietuvos stotyse;
2. kai grįžtama į Klaipėdos kraštą ten sutvarkyti savo šeimos ar mantos reikalų ir
3. kai vykstama ar vežama manta iš laikinų apsistojimo vietų į apsigyvenimo ir darbo bei tarnybos vietas.

Nemokamu transportavimu pasinaudoti galima buvo tik pateikus atitinkamus pažymėjimus, kuriuos išduodavo Vyriausiasis komitetas Klaipėdos kraštą apleidusiems lietuviams globoti, jo skyriai (registracijos biurai) arba policija bei savivaldybė.⁵

Ši tvarka galiojo iki birželio mėnesio. Vyriausiojo geležinkelių direktoriaus įsakymu, nemokami vežimai, „reikalingumui praėjus“, buvo nutraukti – keleivių birželio 6 d., mantos – birželio 16 d. Nuo tos datos jokie leidimai ir dokumentai nemokamai važiuoti ir gabenti mantą geležinkeliu asmenims iš Klaipėdos krašto nebebuvo išduodami.⁶

Pabėgėliai Kretingoje

Pirmasis Didžiosios Lietuvos miestas, greičiausiai ir skaudžiausiai pajutęs Klaipėdos krašto netekimą, buvo Kretinga. Kretingos gyventojai buvo labai glaudžiai susiję su Klaipėda, be jos neišivaizdavo savo kasdienio gyvenimo, nes daugelis ten arba gyveno, arba dirbo.

„<...> Pasklidus žiniai, kad lietuviai turi pasitraukti iš Klaipėdos, kilo nepaprastai didelis sąmyšis. Nors oficialiai dar nebuvo paskelbta, bet jau antradienį, kovo 21 d., apie 16 val., prasidėjo masinis gyventojų perbėgimas iš Klaipėdos į Kretingą. Toks didelis klaipėdiškių subruzdymas smarkiai paveikė ir Kretingos gyventojus. Gatvėse visur pilna žmonių, nes beveik visi pasitraukė nuo savo kasdinių darbų ir ėjo stebėti staigaus perversmo. Daugelis traukiniais ir mašinomis skubėjo į Klaipėdą padėti savo giminėms ar pažįstamiems. Naktį ir sekančią dieną judėjimas vis didėjo. Miesto gatvės ir plentas nuo Kretingos iki pat Bajorų buvo užtventkas žmonių ir įvairių susisiekimo priemonių. Gyventojai nerimo. Įstaigose ir įmonėse darbas nebėjo normaliai. <...>, net kinas neturėjo lankytojų <...>“, – šitaip apie tuos įvykius rašė *Lietuvos žinios*.⁷

Kretingos burmistro Tomo Dambrausko iniciatyva jau kovo 24 d. miesto savivaldybės patalpose buvo sukviestas pasitarimas. Apskritis agronomas Dailydė, miesto savivaldybės sekretorius Antanas Dirmeitis ir pradžios mokyklos vedėjo žmona Juodikienė nutarė suorganizuoti maitinimo punktą pabėgėliams. Tam reikalui miesto savivaldybė paskyrė 300 Lt. Punktą organizuoti ir tvarkyti bei apskritai rūpintis pabėgėlių reikalais pavesta sekretoriui A. Dirmeičiui.

⁵ Susisiekimo m-jos Geležinkelių v-bos Ekonominės direkcijos 1939 04 20 nurodymas Nr. 3815 Vidaus reikalų ministerijai, Savivaldybių ir policijos departamentams. *Kauno apskrities archyvas* (toliau – KAA), f. 219, b. 1105, l. 15.

⁶ SM Geležinkelių v-bos Ekonominės direkcijos 1939 06 01 raštas Nr. 5214 VRM Savivaldybių departamentui ir kt. įstaigoms. KAA, f. 219, ap. 1, b. 1105, l. 21.

⁷ Kaip gyvena Klaipėdos pabėgėliai Kretingoje. *Lietuvos žinios*, 1939 03 28, Nr. 71 (5936).

1939 m. kovo 24 d. Lietuvos Raudonasis Kryžius visokeriopą pagalbą Klaipėdos pabėgėliams teikti į Kretingą pasiuntė savo atstovus gyd. Vaclovą Laboką ir gailestingąją seselę Liudą Mickevičiūtę. Savo užrašuose gydytojas pažymės:

„<...> Kelionė į Kretingą pavyko gerai. Tarp važiuojančių buvo matyti daug gelžkeliečių tarnautojų ir uniformuotų šaulių. Visi kiek euforiškoje nuotaikoje, daug kalbėjo ir ginčijosi. Kretingoje buvome 22.10 val. (kovo 24 d., penktadienį). Čia pilna stotis prisigrūdusi pavargusių žmonių – vyrų ir moterų su vaikais. Dalis vieni ant kito suvirte miegojo. Perone didelė krūva įvairių daiktų – bagažo. Ir čia daug geležinkelio tarnautojų, uniformuotų šaulių. Girdėti karšti patriotiški ir kitokie ginčai.

Stoty mūsų pasitikti buvo atvykęs miesto savivaldybės policininkas, bet nakvynės neturėjo. Mieste gauti nakvynės neįmanoma, nakvynės namai pilni, privatūs butai perpildyti priimtų pabėgėlių. Mokyklos ir kitos didesnės patalpos paskirtos kariuomenės reikalams, kuri atvyko iš Klaipėdos, ir šauliams pabėgėliams, kurių priskaitoma apie 200. Aš prisiglaudžiau pas dr. Stropų, seselė L. Mickevičiūtė apskrities ligoninėje.“⁸

Atvykus Raudonojo Kryžiaus atstovams, jiems buvo perduoti punkto organizavimo ir pabėgėlių šelpimo reikalai.

Maitinimo punktas buvo įsteigtas kovo 25 d. 7 kambarių name nuošaliau miesto, Jablonskio gatvėje. Prie namo buvo iškelta Raudonojo Kryžiaus vėliava ir prikalta iškaba *Maitinimo punktas*. Čia nuolat dirbo medicinos seselė. Gydytojas V. Labokas savo užrašuose įrašė:

„Didžiausį išpūdį padarė pirmos dienos maitinimas. Mano iniciatyva buvo pakviestas fotografas, kurio fotografijos vėliau atsidūrė Lietuvos aide, XX amžiuje ir kituose laikraščiuose. <...> Susirinko daugumoje jauni vyrukai darbininkai ir moterys su vaikais. Tą dieną buvo išvirti kopūstai. Pabėgėliai valgė tyliai ir ne vienam mačiau varvant prakaitą nuo kaktos, kaip tat būna rugiapjūtės metu, kada pavargę nuo darbo vyrai užvalgo karštų kopūstų. Širdžiai graudu ir smagu pasidaro, kai pajunti palengvinęs nors mažą dalelę jų vargą sunkų.“⁹

Veikiai Kretingoje pasijautė maisto stygius. Nepaisant burmistro įsakymo, produktai šiek tiek pabrango. Trūko sviesto, cukraus, druskos, miltų (stigo ir žibalo bei motorino).

Maitinimo punktas veikė iki balandžio 7 d. Vidutiniškai kasdien maitinasi po 300 pabėgėlių. Pradžioje buvo valgydinama du kartus per dieną: pietūs ir vakarienė. Pietų – mėsiška sriuba (kopūstai, burokai, žirniai), vakarienei – pieniška sriuba (makaronai, bulvienė, kruopos). Vėliau Raudonojo Kryžiaus komitetui teko perimti ir šaulių pabėgėlių maitinimą (juos iki tol maitino iš Klaipėdos pasitraukęs 6-asis pėstininkų pulkas). Tuomet imta duoti ir pusryčius (arbata ir duona su sviestu). Valgį gamino kariška virtuvė, o kovo 31 d. kariuomenei išvykstant iš Kretingos virtuvė su virėju buvo palikta pabėgėlių reikalams. Tvarką maitinimo punkte prižiūrėjo ir patarnavo vietos šauliai ir šaulės.¹⁰ Malkos virtuvei buvo perkamos turguje. Iš viso maisto produktams, malkoms ir kitoms išlaidoms maitinimo punkte išleista 2079,51 Lt.

⁸ Gydytojo V. Laboko juodraštiniai užrašai, Kretinga, 1939 04 02. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 34.

⁹ V. Laboko užrašai... *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 36 ir apv.

¹⁰ Lietuvos Raudonojo Kryžiaus pabėgėlių šelpimo punkto Kretingoje apyskaita. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 37.

Gydytojas V. Labokas dirbo savivaldybėje; jis teikė ne tik medicinos pagalbą, bet ir išmokėdavo pašalpas.¹¹ Jos buvo nedidelės, nuo 5 iki 30 Lt, atsižvelgiant į pabėgėlio padėtį (vedęs, nevedęs, su vaikais ir pan.). Pirmiausia pašalpos buvo išmokamos toms šeimoms, kurios norėjo iš Kretingos išvykti. Iš viso sušelpta pinigine parama 287 šeimos. Tam išleista 2237,00 Lt (vidutiniškai vienai šeimai teko 7,80 Lt). Be to, per Palangos, Gargždų ir Veiviržėnų valsčių savivaldybes tenykščiams pabėgėliams sušelpiti buvo išleista 170,00 Lt.¹²

Vėlykų šventėms buvo išduotas sausų produktų davinys: 2 kg baltos duonos arba vietoj jos 1 kg pyrago; rūkytų lašinių 1 kg; sviesto ir cukraus po 0,25 kg.

Vaikams iki 5 metų amžiaus ir kitiems pabėgėliams, to pageidavusiems, vietoj produktų buvo išmokėta pinigais. Produktų išduota 293 pabėgėliams už 1053,50 Lt; pinigais vietoj sauso daavinio išmokėta 161 pabėgėliui iš viso 591,00 Lt. Be to, pabėgėlių vaikams nuo 4 iki 14 metų amžiaus, kurių susidarė 94, Šv. Vincento Pauliečio draugija suruošė Vėlykų stalą. Tam duota 100,00 Lt. Taigi visas pabėgėlių vėlykinis šelpimas atsiėjo 1744,50 Lt, sušelpiti 454 pabėgėliai.¹³

Susisiekimo priemonė praktiškai buvo viena – geležinkelis. Autobusai važinėjo tik į Palangą, o ta kryptimi pabėgėliai beveik nevažiavo. Labai sunkiai pavykdavo gauti privačius automobilius ir sunkvežimius pabėgėlių mantai vežti. Šitai buvo brangu, nes pareikalavimas didelis, o pasiūla – maža. Ypač brangiai tekdavo už transportą mokėti žydams. Tačiau jie mokėdavo. Pabėgėlių daiktams parvežti buvo samdomi net ūkininkai, kurie specialiai arkliais važiuodavo į Klaipėdą.

Kadangi pirmosiomis dienomis (kovo 22–23) niekas pabėgėlių neregistravo, tai negalima pasakyti, kiek jų atvyko ar išvyko iš Kretingos per tas pirmąsias anšliuso dienas. Vėliau, kovo 24 d., savivaldybė pradėjo registruoti pabėgėlius. Registruojant pabėgėlius buvo apklausama ir įvertinama jų materialinė padėtis. Reikalingiems pagalbos buvo išduodamos maitinimo kortelės, su kuriomis jie galėjo nemokamai pavalgyti. Tokių kortelių išduota 673.¹⁴

Iki balandžio 2 d. pabėgėlių buvo užregistruota per 1500. Tačiau tai nėra tikslus skaičius, nes registruodavosi tik tie, kuriems reikėjo pagalbos, pašalpos arba kurie dėl kokių nors aplinkybių priverstinai ilgesnį laiką turėjo čia apsistoti. Pravažiuojantys Kretingą tranzitu, vykstantys pas gimines ar sustoję tik trumpam paprastai nesiregistruodavo. Iš užsiregistravusiųjų didesnę dalį sudarė Klaipėdos mieste dirbę darbininkai ir jų šeimos. Kai kurių darbininkų šeimos buvo likusios Klaipėdoje. Buvo pabėgėlių, kurių šeimos išdriko, žmonės nežinojo, kur kuris yra. Tai vyras ieškojo žmonos, tai žmona – vyro. Buvo šeimų su 6–8 vaikais. Pasitaikė paliktų vaikų, kurių tėvai išvykdavo atgal į Klaipėdą susitvarkyti reikalų ir ilgai negrįždavo.

Šauliai ir jų šeimos buvo atskiriami nuo bendro pabėgėlių srauto. Jiems buvo parūpintos atskiros patalpos. Nakvoti teko ant šiaudų, užsiklojus kas ką turėjo.

Raudonojo Kryžiaus atstovas Kretingoje gyd. V. Labokas konstatavo, kad vėlesnėmis dienomis pabėgėliai dažnai atvykdavo nelegaliai, slaptai perėję sieną. Be to, Kretingoje iš esmės užsiliko atvykusi varguomenė ir darbininkai, kurių čia liko prisiglaudę apie 2 tūkstančius. Tie buvo pasiryžę sulaukti darbų pradžios Šventosios uoste ar kitur. Dažniausiai šie darbininkai nesutikdavo dirbti žemės darbų (teisindavosi, kad per 10–15 metų nuo tų darbų atrato ir nebemoka), nors pavasariop toks pareikalavimas buvo. Ypač šauliai nemėgdavę, kada jiems siūlydavo žemės ūkio darbus. Esą

¹¹ Dr. V. Laboko užrašuose minima, kad praktiškai neturėjo jokio kontakto su Kretingos apskrities Raudonojo Kryžiaus skyriumi; mat jo vadovas dr. Jonas Nainys (apskrities gydytojas) *esąs užimtas savo įvairių reikalų*.

¹² Lietuvos Raudonojo Kryžiaus pabėgėlių šelpimo punkto Kretingoje apyskaita. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 37.

¹³ *Ibid.*, l. 37.

¹⁴ Gyd. V. Laboko užrašai. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 35.

jiems pažadėta pirmiausia duoti darbo Šventosios uoste ar kitur, todėl ir nesiskubinę iš Kretingos kraustyti. „Juk turi maistą ir pastogę!“ – šitaip reziumuoja gydytojas.¹⁵

Pabėgėlių išvykimą iš Kretingos iš pradžių apsunkino ir formalumai, kuriuos prieš išvykdamas kiekvienas privalėjo atlikti. Tik kovo 25 d. po pietų Kretingos geležinkelio stotis gavo nurodymą iš Kauno pabėgėlius vežti nemokamai šiomis sąlygomis:

1. turi įrodyti, kad yra Klaipėdos krašto pabėgėlis;
2. turi įrodyti, kad neturi pinigų;
3. pasirašyti pasižadėjimą, kad vėliau apmokės kelionės išlaidas.

Iki tol visi, kurie vyko traukiniais, iš esmės važiavo *zuikiais*, be bilietų. Šitos iš Kauno padiktotos sąlygos buvo labai nepalankiai priimtos. Ne vienas dejavo: „Ar iš mūsų biznio laukiama, kada turtas žuvo ir moralė liko palaužta?!“¹⁶

Tokiomis sąlygomis teikiamomis lengvatomis iki balandžio 2 d. geležinkeliu pasinaudojo 1203 asmenys, daugiausia jų žydai.

Tarp pabėgėlių buvo ir apie 400 vietinių gyventojų, kurie su Klaipėdos atplėšimu neteko darbo joje. Iš jų maždaug 300 dirbo Klaipėdos įmonėse bei uoste ir apie 120 – tekstilės fabrike Bajoruose. Jų įdarbinimu turėjo pasirūpinti miesto savivaldybė, nors pačioje Kretingoje tuo metu buvo ir apie 100 „savų“ bedarbių. Tačiau jų, t. y. vietinių pabėgėlių, pasai buvo registruoti Klaipėdos krašte, taigi jiems priklausė Raudonojo Kryžiaus teikiama parama.

Retas pabėgėlis, atsidūręs Kretingoje, turėjo drabužių. Dažnai atbėgdavo kaip stovi, be cento kišenėje. Kai kurioms apiplyšusioms šeimoms teko nupirkti net apatinių baltinių (tam išleista 46,55 Lt). Balandžio 5 d. iš Kauno komiteto buvo gauta įvairių drabužėlių ir medžiagos, visa tai išdalinta 58 šeimoms.

Medicinos pagalba buvo suteikta tokia:

1. ambulatoriškai apžiūrėta 59;
2. pas dantų gydytoją pasiūsta 9;
3. į ligoninę paguldyta 9 (viena gimdyvė, du susirgę plaučių uždegimu, viena moteris vokiečių sumušta, penki sirgę kitomis ligomis). Už gydymą ir vaistus iš Komiteto lėšų sumokėta 282,52 Lt.
4. Suorganizuota pirtis: kovo 27 d. moterims, kovo 28 d. vyrams; pasinaudojo 94 asmenys.

Iš viso, neskaitant kelionės ir pragyvenimo išlaidų komandiruotiems asmenims, Kretingoje pabėgėliams šelpti išleista 6588,28 Lt.¹⁷

Apibendrinant Kretingos punkto darbą, tenka apgailestauti, kad negalime pasakyti, kiek tiksliai pabėgėlių buvo šiame mieste. Iki balandžio 8 d. Kretingos miesto savivaldybės raštinėje buvo užregistruota 1978 pabėgėliai, iš jų 393 žydai. Vėliau bendresnėje Raudonojo Kryžiaus ataskaitoje buvo teigiama, kad Kretingoje veikusiame Komiteto skyriuje trumpiau ar ilgiau pabuvojo per 3000 pabėgėlių.¹⁸

Be to, Kretingos pabėgėlių šelpimo punktas inspektavo ir rūpinosi pabėgėliais visoje apskrityje. Palangoje didesnio pabėgėlio skaičiaus nebuvo. Čia atbėgę tik tie, kurie iš čia kilę ir turėjo prie-

¹⁵ Gyd. V. Laboko užrašai. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 35.

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ Lietuvos Raudonojo Kryžiaus pabėgėlių šelpimo punkto Kretingoje apyskaita. *LCVA*, f. 1743, ap. 1, b. 438, l. 38.

¹⁸ Trumpas J. Alekno provizorinis pranešimas Vyriausybei apie šalpos darbą nukentėjusiems klaipėdiečiams, 1939 05 24. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 187.

globstį. Veiviržėnuose pabėgėlių buvo užregistruota tik keli, juos priglaudė vietiniai gyventojai. Gargžduose susidarė šiek tiek didesnis pabėgėlių susigrūdymas. Buvo skaičiuojama apie 800 asmenų, iš jų apie 100 lietuvių ir 700 žydų. Pastaruosius priglaudė vietinė žydų bendruomenė. Prašančiais paramos ar pagalbos rūpinosi viršaitis.

Skuodo mieste ir apylinkėse apsistojo 38 Klaipėdos pabėgėlių šeimos (92 asmenys). Dauguma jų kreipėsi paramos į valsčiaus savivaldybę. Jiems iš vietinės kasos ir iš Žiemos pagalbos lėšų buvo skirtos menkutės sumos. Šiais pabėgėliais rūpinosi vietiniai gyventojai ir valsčiaus viršaitis Dubinskas.¹⁹

Balandžio pabaigoje, atslūgus didžiausiam pabėgėlių srautui, miesto savivaldybė perregistravo ilgesniam laikui Kretingoje apsigyvenusius pabėgėlius. Perregistruota 71 šeima, jose – 189 asmenys. Dauguma šeimų buvo gausios; 17 asmenų neturėjo šeimos. Perregistruoti pabėgėliai pagal užsiėmimą pasiskirstė taip: tarnautojų 8, prekybininkų – 4, amatininkų – 15, miesto darbininkų – 22 ir kaimo darbininkų – taip pat 22 šeimos.

22 darbininkų šeimos buvo kilusios iš kaimo, bet vėliau gyveno Klaipėdos mieste, dirbo fabrikuose ir grįžti dirbti žemės darbų nebenorėjo. 9 užregistruotos šeimos Klaipėdoje gyveno nuo 1924 metų, 6 šeimos – nuo 1930 metų ir 7 šeimos – nuo 1935 metų. Taigi visi šie asmenys per netrumpą miestieško gyvenimo laiką buvo praradę žemės ūkio darbų įgūdžius. Jų įdarbinimas ir finansinė parama buvo didelė našta Kretingos miestui.²⁰

Kretinga ir vėlesniais metais sulaukė pabėgėlių, kurie grįš į Didžiąją Lietuvą paleisti iš kalėjimų arba buvę ištremti iš Klaipėdos krašto.

Pabėgėliai Tauragėje

Žiniai apie Klaipėdos krašto atidavimą pasiekus Tauragę, kovo 24 d. miesto burmistro iniciatyva buvo sudarytas Komitetas Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti. Tą pačią dieną į Tauragę atvyko ir Raudonojo Kryžiaus siųstas gydytojas dr. Jonas Mikužis su gailestingąja sesele Viktorija Bartkevičiūte; jie užmezgė kontaktus su vietinio Komiteto pirmininku gimnazijos direktoriumi Jakuboniu, ir prasidėjo bendras darbas. Raudonojo Kryžiaus punktas Klaipėdos pabėgėliams šelpti Tauragėje pradėjo veikti kovo 25 d. nuo pat ryto.

Geležinkelio stotyje ir prie kelių kabojo dideli Raudonojo Kryžiaus plakatai su nurodymais pabėgėliams kreiptis į Komiteto buveinę – Tauragės gimnaziją. Ten ištisą parą budėjo Komiteto nariai ir registravo pabėgėlius. Buvo galima kreiptis ir telefonu Tauragėje – 121, nors iš pradžių telefoninio ryšio nebuvo išvis. Nuo pat pirmųjų dienų gimnazijoje buvo suteikiama nakvynė. Kariuomenės daliniai parūpino šiaudinių čiužinių. Visi pabėgėliai buvo maitinami. Ypač daug pavalgydinta kovo 27 ir 28 dienomis (atitinkamai 124 suaugusieji ir 45 vaikai). Šiek tiek maisto aukojo visuomenė. Bet didesnę dalį maisto teko pirkti, sąskaitas apmokėdavo Raudonojo Kryžiaus atstovas. Maistas buvo gaminamas ūkio būdu (t. y. nemokamai), gamino miesto inteligentės, šaulės ir birutietės.²¹ Vaikams buvo ruošiamas pagerintas maistas. Maitinimo punktas Tauragėje dirbo iki balandžio 3 d. Vėliau likusiųjų pabėgėlių maitinimu rūpinosi Žmogaus globos draugija. Už klaipėdiečių pabėgė-

¹⁹ Telefonograma Nr. 1935, 1939 04 04 Kretingos apskrities viršininkui iš Skuodo valsčiaus savivaldybės. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 49.

²⁰ Kretingos miesto burmistro 1939 04 28 raštas Nr. 2845 Klaipėdos krašto pabėgėliais rūpintis vyr. komitetui. *LCVA*, f. 1734, b. 1, b. 438, l. 93 ir apv.

²¹ Pagal J. Mikužio pranešimą 1939 03 26 8 val. ryto Raudonojo Kryžiaus pirmininkui. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 12–13.

lių maitinimą draugijai buvo pažadėta atlyginti. Ši draugija maistą ruošė iki balandžio 13 d. Tuo metu kasdien maitinosi apie 15–20 pabėgėlių, paskutinėmis dienomis – balandžio 12 d. valgė 6, o 13 d. – tik 4.²²

Gimnazijos rūmų 8 klasėje buvo įrengtas medicinos pagalbos punktas. Jokių epidemijų nepasireiškė, nors buvo nemažai sergančių vaikų. Apskritis ligoninėje buvo gydomi trys sužeisti pabėgėliai: Pagėgių pašto tarnautojas Juodkazis²³, kurį žiauriai sumušė ir suspardė SA vyrai, Baltupėnų pašto agentūros vedėjas Mik. Reisgys (buv. direktorijos pirmininko brolis) ir *Lietūkio* Pagėgių skyriaus tarnautojas Juozas Pusdešris (iš Slavikų), kuriam buvo sulaužytos abi kojos.

Kovo 30 d. pabėgėliams buvo surengta pirtis, ir tų, kurie neturėjo baltinių pamainai, baltiniai buvo dezinfekuojami specialioje kameroje. Atsisakiusių nuo pirties nakvynei nepriimdavo.²⁴

Kaip pranešė Komiteto pirmininkas, buvo pasiruošta sutikti ir didesnę pabėgėlių srautą. Svarbiausia – susitarta su 7-ojo pėstininkų pulko ūkio viršininku dėl pabėgėlių pamaitinimo.

Pabėgėliai į Tauragę atvykdavo plentais ir miško keliukais, dauguma – nelegaliai; geležinkeliu naudojosi labai mažas skaičius žmonių. Geležinkeliu pabėgėliai galėjo vykti nemokamai, o autobusai teikdavo nuolaidas. Visiškai neturintiems pinigų bilietus apmokėdavo iš Raudonojo Kryžiaus lėšų.

Štai kaip atrodė Tauragės geležinkelio stotis telefonu iš Tauragės:

„Atvykus į Tauragę geležinkeliu pirmas keistas vaizdas, kad stotyje daug muitinės valdininkų. Laikiniai Pagėgių ir Panemunės muitinės įsikūrė geležinkelių stotyje. Čia yra atvykę abiejų muitinių beveik visi tarnautojai, tačiau darbo jie neturi, nes pasienio judėjimas sustojo. Tenka praleisti tarptautinius Tilžės–Obelių traukinius. <...> Daug pabėgėlių iš Pagėgių ir apylinkių. Tai geležinkelio tarnautojai, plentų darbininkai, Viešvilės lentpjūvės darbininkai. Keletas vyrų ir merginų tarnavo pas Klaipėdos krašto ūkininkus.<...> Patirta, kad Panemunėje, Pagėgiuose, Viešvilėje ir kituose miesteliuose bei kaimuose esą suimta daug lietuvių ir vis dar naujai jų suimama. Kai kurie po tardymo paleidžiami ir vėl suimami. Ligi vakar vakaro iš Tauragės nė su vienu Klaipėdos krašto paštu telefonu nesusisiekta. Pasienio policija savo stotį įsikūrė viešosios policijos būste.“²⁵

Pirmosiomis dienomis po anšliuso atvykusieji teigė, kad iš Klaipėdos krašto juos išleidžia sunkiai, su įvairiais trukdžiais. Iki kovo 26 d. 8 val. ryto buvo užregistruota 131 šelpiamas pabėgėlis ir 35 vaikai.

²² Iš Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti Tauragės komiteto ataskaitos Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti komitetui. Pasirašė visi komiteto nariai: J. Jakubonis, S. Volotkienė, O Milmantavičienė, kitas parašas neįskaitomas. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 183 ir apv.

²³ Kovo 22 d. Juodkazis, buvęs Pagėgių pašto valdininkas, gavęs žinių, kad rengiamasi jį suimti. Tą pat dieną apie 13 val. automobiliu norėjo išvažiuoti į Tauragę. Lauksargiuose prie Didžiosios Lietuvos sienos buvo sulaukytas. Sulaukę smogikai su jų grupės vadu Kasneriu priešakyje. Išsodintas iš automobilio, smuklės kieme buvo pastatytas prie sienos. Čia buvo gąsdinamas, užgauliojamas ir terorizuojamas. Sargyboje nuolatos buvo ne mažiau kaip trys smogikai, bet jie nuolatos keitėsi ir po kiekvieno pasikeitimo vis iš naujo terorizavo.

Taip jis kentėjęs nuo 13.30 iki 17 valandos. Po to buvo nugabentas į Lauksargių kaimo areštinę. Terorizavimas nė čia nesibaigė. Pagaliau apie 22 val. atvyko vietinių smogikų vadas Tobašus, kuris iki paskutinių įvykių gyveno Tilžėje. Jis liepė Juodkazį paleisti. Pastarasis manė, kad tuo viskas ir baigsis. Keli smogikai, nutarę Juodkazį palydėti, neleidę eiti plentu, bet pasukę kaimo keliu. Vos tik atsitolinę nuo Lauksargių, ėmė mušti guminėmis lazdomis, spardyti kojomis iki apalpimo. Atsipeikėjusį varė ir vėl mušė. Taip kartojo kelis kartus, kol šis visai neteko sąmonės. Pagaliau palikę ir nuėję savo keliu.

Rytą Juodkazis atgavo sąmonę ir vargais negalais atėjo į Tauragę ir dabar gydomi ligoninėje. Apie savo automobilio ir kito turto likimą nieko nežino: Ką pasakoja nukentėjęs Juodkazis. *Lietuvos aidas*, 1939 03 26, Nr. 139 (4541).

²⁴ J. Mikužio pranešimas Raudonojo Kryžiaus valdybos pirmininkui. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 1.

²⁵ Tauragėje 300 pabėgėlių. Telefonu iš Tauragės. *Lietuvos aidas*, 1939 03 26, Nr. 139 (4541).

Atvyko ir pabėgėlių žydu, tačiau jais tuoj pradėjo rūpintis jų bendruomenė, taigi atvykusių į Tauragę žydu skaičius lieka nežinomas.

Kai kurie pabėgėliai apsigyvendavo privačiai ar viešbučiuose ir registruotis neateidavo. Dauge-
lis jų paliko visus baldus ir turtą Klaipėdos krašte. Jie nuolat kreipdavosi į Komitetą, klausdami –
ką ir kaip daryti? Buvo ir perskirtų šeimų. Vyrų atbėgo į Tauragę, palikę savo žmonas su vaikais
Klaipėdos krašte. Šeimos pas juos tuo tarpu atvykti dar negalėjo.

Pirmosiomis pabėgėlių antplūdžio dienomis daugelis nesiveržė vykti toliau – lūkuriavo, kas
bus toliau, kol paaiškės situacija; vieni laukė šeimos, kiti darbo, treči pažįstamų ir pan. Ilgai jokia
Tauragės įstaiga su Klaipėdos kraštu neturėjo jokio telefoninio ar kitokio ryšio.

Per Velykas, balandžio 9–11 dienomis, pabėgėliams, kurie dar neturėjo butų ir gyveno gaisri-
nėje (jų buvo apie 15), karininkų žmonos birutietės suruošė velykinį stalą. Kitiems pabėgėliams
buvo išdalinta produktų į rankas: lašinių, cukraus, miltų, pyrago, dešrų ir kiaušinių. Vaikams buvo
iškepta pagerintų bandelių. Bent šitaip buvo stengiamasi palengvinti ir sušvelninti padėtį, kurioje
atsidūrė netekę namų žmonės.

Apžvelgiant į Tauragės komiteto bendrą darbą, paminėtina ir kita pagalba, suteikta pabėgė-
liams: suruošta pirtis; nedidelės pašalpos kelionei vykti toliau produktais, pinigais; pabėgėliams
parūpinti arkliai pervažiuoti su manta į apskritį arba atvežti mantą iš stoties į miestą; pašalpos
butui, vaistams, laidotuvėms, darbininkams įrankiams nusipirkti.

Iki balandžio 1 d. iš viso per Tauragės punktą perėjo užsiregistravusių 320 Klaipėdos krašto
pabėgėlių ir 60 vaikų.²⁶

Pabėgėliams buvo ieškomas ir siūlomas darbas. 30–50 vietų rasta darbininkams tiesiant plentą.
Komitetas ragino vietines įmones ir kooperatyvus suteikti darbo pabėgėliams. Ūkininkams buvo
pranešta, kad gali atvykti ieškoti samdinių. Taip pamažu vienas po kito pabėgėliai būdavo įdarbi-
nami. Jeigu kam niekaip nebuvo randama pageidaujamo darbo, mandagiai primindavo, kad toks
pabėgėlis negali būti ilgai šelpiamas ir jam patariama vykti pas gimines. Geležinkeliečiai, paštinin-
kai, mokytojai ir kiti valdininkai gavo avansus, o kovo 31 d. jiems buvo išmokėti atlyginimai. Taip
jie išeidavo iš Raudonojo Kryžiaus šelpiamųjų eilės.

1939 m. balandžio 1 d. Komiteto dispozicijoje dar buvo likę 24 suaugusieji ir 15 vaikų. Iš
esmės tai buvo moterys, likusios be vyrų. Šie arba buvo suimti, arba gulėjo ligoninėje, arba buvo
nežinia kur. Paliko senyvi žmonės ir chroniški ligoniai, kuriems netiko sunkesnis fizinis darbas.
Šiais pabėgėliais toliau pasirūpinti sutiko Žmogaus globos draugija Tauragėje.

Apžvelgdamas Komiteto darbą, gyd. J. Mikužis numatė gaires, kaip turėtų būti šelpiama ateityje:

- „- pirmoj eilėj, mano nuomone, turi būti sumokėta už pabėgėlių gydymą Apskrities ligoninėje,
ir sužeistų pabėgėlių šeimynoms duotos pašalpos;
- antroj eilėj eina šauliai. Jie labiausiai nukentėjo materialiai, nes jiems grėsė pavojus ir jie
turėjo metę viską bėgti. Be moralinės paguodos, jiems būtinai reikalinga materialinė pašalpa;
- trečioj eilėj stovi ūkininkai, kurie metę savo ūkius išbėgo. Juos siųsti prie viešųjų darbų
nepatogu, iš kitos pusės, šelpiti sveikus vyrus neišeina. Dalis jų gal grįš, bet ką daryti su tais,
kurie negali grįžti? Jų nedaug. Gal išnuomoti jiems nedidelius ūkius, praskolintus Žemės
banke?
- Atrodo, kad piniginę pašalpą duodant, reiktų individualiai iširti kiekvieno padėtį.“²⁷

²⁶ Vėliau, patikslinus kai kuriuos duomenis, J. Alekna praneš vyriausybei, kad per Tauragės punktą perėjo apie
800 pabėgėlių, o iš viso per visus Žemaitijoje veikusius Komiteto skyrius – apie 4500 žmonių. *LCVA*, f. 1734, ap. 1,
b. 438, l. 187.

²⁷ Gyd. J. Mikužio pranešimas Raudonojo Kryžiaus valdybos pirmininkui. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 2.

Suorganizavęs visą veiklą, gydytojas J. Mikužis išvykdamas lokaliniam komitetui paliko dar 500 litų. Jais ir turėjo vėliau išsiversti. O Lietuvos Vakarų sąjungos ir Šaulių sąjungos nariai papildomai savo iniciatyva dar surengė rinkliavas pabėgėliams paremti²⁸.

Kitose Didžiosios Lietuvos vietovėse

Pradėjus plūsti pabėgėliams iš Klaipėdos krašto Telšių apskrityje, įsisteigė Komitetas, kuris drauge su miesto savivaldybe rūpinosi pabėgėlių šalpa, įkurdinimu ir įdarbinimu. Plungėje komiteto nebuvo, keliais ten atklydusiais pabėgėliais pasirūpino miesto savivaldybė ir kapucinų vienuolynas. Kitose apskrities vietose nebuvo apčiuopiamo pabėgėlių susitelkimo, todėl ir komitetų nebuvo reikalo steigti. Mat į apskrities miestus ir miestelius grįždavo vietiniai žmonės, kuriems padėdavo giminės ir artimieji. Apskrities viršininko teigimu, 1939 m. gegužės pabaigoje visoje Telšių apskrityje dar buvo šiek tiek pabėgėlių, bet apskrities administracija buvo „pajėgi jiems padėti be jokių papildomų komitetų“.²⁹

Jurbarko lokalinis Klaipėdos krašto pabėgėliams šelpti komitetas Raseinių apskrities viršininko iniciatyva buvo sudarytas kovo 25 d. Jo pirmininkas buvo Jurbarko miesto burmistras Eduardas Misevičius, pavaduotojas – Jurbarko valsčiaus viršaitis Juozas Zdanavičius ir komiteto narys – Jurbarko policijos nuovados viršininkas Kazys Čaplikas.³⁰

Didžiausias Komiteto rūpestis – parūpinti pabėgėliams patalpų ir žmones aprūpinti maistu. Tuo tikslu miesto pradžios mokykloje Nr. 1 buvo atidarytas maitinimo punktas. Jame keturias paras buvo maitinama 13–15 šeimų (53–60 asmenų). Maitinimą organizavo ir atliko labdaringos organizacijos: miesto Moterų ratelis, Šv. Vincento Pauliečio draugija ir Žiemos pagalbos komitetas. Kai pabėgėlių antplūdis kiek atslūgo, likusios pradžios mokykloje šeimos buvo perkeltos prie miesto savivaldybės į ugniagesių salę; ten ir gyveno, ir maitinosi. Pamažu pabėgėliai išsiskirstė kas kur. Vieni išvyko į savo gimtinę, kiti apsigyveno Jurbarko ar kituose miestuose. Tiems, kurie pareiškė norą išvykti į gimtinę, buvo parūpintos susisiekimo priemonės, dažniausiai arkliai. Vykstantiems garlaiviais buvo taikoma 50 procentų nuolaida.

Jurbarko lokalinio komiteto veiklos apibendrinti rezultatai:

1. maistu aprūpinta – 60 asmenų, už 125,83 Lt;
2. parūpinta nakvynė – 72 asmenims;
3. parūpinta susisiekimo priemonių – 112 asmenų, už 492,00 Lt.

Kitiems pavieniams pabėgėliams ir maistas, ir transportas buvo suteikiama pagal poreikį. Pabėgėlius pašelpti visoje Raseinių apskrityje Darbo ir Socialės apsaugos departamentas skyrė 2000 litų.³¹

Kėdainių mieste prie miesto savivaldybės komitetas Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti buvo sudarytas vėlai – balandžio 4 d. Komitetui vadovavo miesto burmistras Povilius. Vietos moterų šaulių būrys surinko aukų 1657,88 Lt, kuriuos įteikė komitetui. Komitetas pašalpomis padėjo 21 asmeniui. Darbu buvo aprūpinti trys, nes to darbo ieškojo. Aukų daiktais nebuvo renkama.³² Kokia iš tiesų padėtis buvo Kėdainiuose, situacijos iš labai skurdžių duomenų negalime atkurti.

²⁸ Pagal Ataskaitą Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti komitetui. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 183 apv.

²⁹ Telšių apskrities viršininko 1939 05 17 pranešimas Nr. 2248 Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti komitetui Kaune. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 182.

³⁰ Raseinių apskrities viršininko 1939 04 28 pranešimas Nr. 2568 Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti komitetui. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 437, l. 47.

³¹ *Ibid.*, l. 47 ir apv.

³² Kėdainių apskrities viršininko 1939 04 27 pranešimas Nr. 2016 Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti komitetui. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 437, l. 125.

Panevėžyje Klaipėdos krašto pabėgėlių pasirodo vėliau – po Velykų, balandžio mėnesio antrąją savaitę. Komitetas nukentėjusiems klaipėdiečiams šelpti Panevėžyje buvo organizuotas apskrities viršininko iniciatyva. Jis veikė prie Lietuvos Raudonojo Kryžiaus Panevėžio skyriaus, pirmininkas buvo gydytojas Mykolas Marcinkevičius. Šio komiteto nutarimu balandžio 23 d. mieste buvo rengiama piniginė rinkliava; be to, prašyta įstaigų ir įmonių administracijų paskatinti savo tarnautojus aukoti pabėgėlių naudai pagal aukų lapus. Komiteto surinktomis žiniomis, balandžio pabaigoje Panevėžio mieste gyveno 230 Klaipėdos krašto pabėgėlių. Iki įsisteigiant komitetui, Panevėžio apskrities viršininko įstaigoje privačiai buvo sušelpți keli asmenys klaipėdiečiai, atsidūrę vargin-gesnėje padėtyje; taip pat keliolikai klaipėdiečių pabėgėlių buvo suteikta darbo vykdant viešuosius darbus.³³

Į Utenos apskritį užklydusiais Klaipėdos krašto pabėgėliais rūpinosi Utenos Žiemos pagalbos komitetas, kuris paruošė aukų lapus ir per trumpą laiką surinko 841,38 Lt. Taip pat iš savo surinktų Žiemos pagalbai lėšų klaipėdiečiams šelpti taip pat skyrė 350 Lt. Klaipėdiečių pabėgėlių apskrityje buvo pasirodę apie 20–30 žmonių; jie nebuvo niekaip registruojami, bet kas kreipėsi pagalbos arba pašalpos, tas ją gavo. Dėl labai menko pabėgėlių skaičiaus specialaus komiteto šioje apskrityje nebuvo steigiama.³⁴

Taigi Klaipėdos krašto pabėgėliai pasklido beveik po visą Lietuvą, tačiau pagrindiniai keliai vedė į Kauną.

Klaipėdos krašto pabėgėliai Kaune

Jau kovo 23 dieną nuo pat ryto skautai savo iniciatyva pradėjo budėti Kauno geležinkelio stotyje, sutikdami Klaipėdos krašto pabėgėlius. Registracijos punktas geležinkelio stotyje kasdien užregistruodavo apie 200 asmenų. Dalis atvykstančiųjų apsigyvendavo pas gimines, pažįstamus, draugus. Neturinčius kur apsistoti, nukreipdavo į Kauno savivaldybės Turizmo namus Gardino g. 1 arba Raudonojo Kryžiaus dispozicijoje buvusias patalpas Laisvės al. 12.

Pabėgėlių srautui Kaune didėjant, buvo svarbu atvykstančiųjų skaičius. Nors pasienio apskri-tyse at/išvykstantieji ir buvo registruojami, kaip minėta, ši registracija nebuvo tiksli. Kaune taip pat buvo įsteigtas Klaipėdiečių registracijos biuras, visais reikalais jame rūpinosi buvęs Klaipėdos krašto Gubernatūros patarėjas Morkus.³⁵ Išanalizavus visų registracijos punktų duomenis, vėliau buvo pateikta oficiali atbėgusių į Lietuvą iš Klaipėdos krašto asmenų statistika (žr. 1 lentelę).

1 lentelė atskleidžia vieną iš pabėgėlių registracijos būdų. Čia randame informaciją apie 10 231 pabėgėlį. Maždaug po lygiai vyrų ir moterų, 87 procentai lietuvių ir atitinkamai 13 procentų žydų tautybės asmenų; kas trečias yra mažametis vaikas; maždaug 1,7 karto daugiau nekvalifikuotų darbininkų nei turinčių kvalifikaciją. Kaip registruoti atvykstančius pabėgėlius, nebuvo duota jokių universalių instrukcijų, todėl visa statistika apie juos yra labai įvairi ir sunkiai palyginama.

³³ Panevėžio apskrities viršininko 1939 04 21 d. pranešimas Nr. 3324 Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti komitetui. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 437, l. 45.

³⁴ Utenos apskrities valdybos pirmininko 1939 07 10 d. pranešimas Nr. 2622 Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti komitetui. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 437, l. 126.

³⁵ Pagal *Lietuvos aidą* 1939 03 26 pranešimą.

1 lentelė. Klaipėdos krašto Lietuvos piliečiai, atbėgę į Lietuvą 1939 metais, pagal lytį, tautybę ir užimtumą

		Vyrai	Moterys	Iš viso
Atvyko	lietuviai	4539	4385	8924
	žydai	667	640	1307
	Iš viso	5206	5025	10231
Mažamečiai vaikai	Lietuviai	1356	1332	2688
	Žydai	154	177	331
	Iš viso	1510	1509	3019
Savistoviai dirbantys	Lietuviai	78	21	99
	Žydai	212	22	234
	Iš viso	290	43	333
Tarnautojai	Lietuviai	785	178	963
	Žydai	116	16	132
	Iš viso	901	194	1095
Kvalifikuoti darbininkai	lietuviai	697	184	881
	žydai	65	8	73
	Iš viso	762	192	954
Nekvalifikuoti darbininkai	Lietuviai	1087	467	1554
	Žydai	49	33	82
	Iš viso	1132	500	1632
Dirbantieji	Lietuviai	2647	845	3492
	Žydai	442	79	521
	Iš viso	3089	924	4013

Pagal: Atbėgėlių iš Klaipėdos krašto Lietuvos piliečių struktūra 1939 m. *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 1069, l. 18.

Sparčiai didėjant pabėgėlių srautui, pabėgėlių įkurdinimui Kaune skubiai buvo paruošti keturi Komiteto išlaikomi bendrabučiai – priėmimo punktai. Apgyvendintiems reikalingus čiužinius ir antklodes skolino Kauno įgula, Raudonasis Kryžius ir Jaunimo keliavimo sąjunga.

Pabėgėlių maitinimu buvo rūpinamasi centralizuotai – produktus pirko Komitetas. Reikalingiems maitinimo buvo išduodamos specialios kortelės. Jas galėjo gauti ir apsigyvenusieji mieste. Laisvės al. 12 pabėgėliai buvo maitinami iš Raudonojo Kryžiaus ligoninės virtuvės, o kituose trijuose bendrabučiuose buvo pastatytos kariškos virtuvės, aptarnavo kariuomenės virėjai.

Veikiai pabėgėlių punktai tapo pagrindinėmis pabėgėlių koncentracijos vietomis, kur susiformavo savotiškas gyvenimo ritmas ir būdas. Todėl apie tuos punktus verta pakalbėti atskirai.

Klaipėdos pabėgėlių Gardino punktas

Šis punktas buvo pirmasis, įsteigtas priimti ir pasirūpinti Klaipėdos krašto pabėgėliais, todėl greitai prigijo jo pavadinimas – Gardino punktas. Iš esmės tai buvo Kauno savivaldybės žinioje esanti Ekskursijų stotis (namai) Gardino g. 61. Tuos namus visą laiką (ir pabėgėlių punktu veikiančią) prižiūrėjo V. Blažauskienė.

Kovo 22 d. Kauno miesto savivaldybė nurodė tose patalpose priimti pirmuosius 7 pabėgėlius. Oficiali pabėgėlių punkto įsteigimo data – 1939 m. kovo 24 d. Pirmieji pabėgėliai buvo priimti

į šešias klases, kiekvienoje klasėje paskirtas vyresnysis. Per šį savotišką įgaliotini/tarpininką buvo tvarkomi kiekvieno pabėgėlio apgyvendinimo ir maitinimo reikalai. Paprastai į šį punktą apgyvendinimui buvo priimami tik vyrai. O punktui vadovavo gailastingosios medicinos seserys: nuo kovo 29 d. iki balandžio 23 d. – Elžbieta Uogintaitė, po to savaitę – seselė³⁶ Marytė Bedalytė, nuo balandžio 1 d. iki gegužės 13 d. – seselė Aniceta Puleikytė ir paskutinis – Vladas Tamulis, perėmęs punkto vadovavimą gegužės 13 d.

Laikoma, kad punktas perleido ilgesnį laiką gyvenusius apie 300 Klaipėdos pabėgėlių ir apie 150 pabėgėlių, kurie pernaktodavo punkte tik vieną kitą naktį arba ateidavo maitintis ilgesnį laiką.³⁷ Iš viso punktas perleido 450 Klaipėdos pabėgėlių.³⁸ Maistas į šį punktą buvo pristatomas iš *Paramos, Pienocentro* bendrovių pagal Raudonojo Kryžiaus užsakymus. Virtuvė ir virėjai buvo iš II pėstininkų pulko.

Dalis inventoriaus – lovos, stalai ir gultai – buvo Ekskursijų stoties; indais parėmė Raudonasis Kryžius, skautai ir Ekskursijų stotis. Per šio punkto darbo laiką dingo („žuvo“) nemažai inventoriaus – geriamųjų puodelių, užvalkų, paklodžių ir pan.

Paskutinis punkto vedėjas Vladas Tamulis drauge su I skautų vyčių draugove gegužės 22 d. punktą likvidavo.

Klaipėdos pabėgėlių punktas Laisvės alėjoje 12

Šis punktas buvo įsteigtas kovo 27 d., kai tapo aišku, kad pabėgėlių srautas vis didėja, ir reikėjo skubiai ieškoti naujų patalpų.

Nuo kovo 27 d. iki gegužės 11 d. maistą pabėgėliams tiekė Lietuvos Raudonasis Kryžius iš savo ligoninės, vėliau iki punkto likvidavimo maistas būdavo gaminamas pačiame punkte II pėstininkų pulko virtuvės. Šiame punkte galėjo apsistoti moterys (našlės be vaikų ir merginos). Skaičiuojama, kad punktas perleido apie 380 Klaipėdos pabėgėlių, gyvenusių ilgesnį laiką punkte, ir apie 100 pabėgėlių, išbuvusių punkte vieną kitą dieną.

Punktui iš pradžių vadovavo skautai ir iš Lietuvos Raudonojo Kryžiaus paskirtos seselės. Paskutinė punkto vedėjos pareigas ėjo seselė Žukauskaitė. Inventorius (lovos ir patalynė) buvo išduotas iš Lietuvos Raudonojo Kryžiaus atsargų be apskaitos, taip buvo ir gražintas.

Punktas likviduotas gegužės 20 d. Likvidacijos darbus atliko Vladas Tamulis ir I skautų vyčių draugovė. Punktas buvo likviduotas tvarkingai.³⁹

Į Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti Komiteto išlaikomus bendrabučius Gardino g. 61 ir Laisvės al. 12 buvo priimami laikinai apsistoti tik tie Klaipėdos kraštą apleidę lietuviai, kurie buvo gavę darbą Kaune, bet kurį laiką neturėjo susiradę buto. Jų šeimos nariai, žmonos, kurios neturėjo darbo, ir vaikai, į tuos bendrabučius nebuvo priimami. Jie privalėjo užsiregistruoti išvykimui į Alytų arba būti pasiųsti kur nors į kaimą.

³⁶ *Seselėmis* buvo vadinamos gailastingosios medicinos seserys.

³⁷ Maitinimo(-si) tvarka buvo nustatyta tokia: tikrinami dokumentai, ar asmuo tikrai yra Klaipėdos krašto pabėgėlis; išduodami maisto talonai nustatytam laikui; maitinimosi laiką nusistatydavo kiekvienas atvykęs pats, nes punkte buvo galima maitintis ir tokiems, kurie, pvz., atvyko į Kauną vienai dviem dienoms susitvarkyti reikalų. Paskutinę punktų darbo dieną, juos likviduojant, visas tuo metu ten esantis maistas buvo padalintas tarp paskutinių punktų gyventojų.

³⁸ Iš VI. Tamulio, buvusio Gardino punkto vedėjo, raporto Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti komitetui. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 234 ir kt.

³⁹ Pagal Vlodo Tamulio raportą Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti komitetui. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 235–235 apv.

Vinco Kudirkos mokyklos punktas

Punktas veiklą pradėjo 1939 m. kovo 29 d.

Maistas pabėgėliams buvo teikiamas nuo kovo 30 d. iki gegužės 11 d. Pagal išlikusius sąrašus šiame punkte ilgesnį laiką praleido 1403 pabėgėliai, apie 500 Klaipėdos pabėgėlių čia praleido vieną kitą dieną. Skaičiuojama, kad bendrai šis punktas perleido 1900 Klaipėdos krašto pabėgėlių.⁴⁰

Pagrindinius pabėgėlių aptarnavimo darbus čia atliko Pirmosios skautų vyčių draugovės skautai. Vedėjai keitėsi labai dažnai, neperduodami punkto inventoriaus vienas kitam. Todėl keblu kalbėti apie buvusį šiame punkte inventorių, punkto darbo tvarką ir pan.

Virtuve ir virėjais rūpinosi kariškiai. Maisto produktus priimdavo ir jį pagamindavo Lietuvos Raudonojo Kryžiaus atsiųstos seselės, kurios virtuvėje ir šeiminkavo.

Čiužiniai ir antklodės buvo atgabenti iš aviacijos, II ir V pėstininkų pulkų bei Jaunimo keliavimo sąjungos. Kaip vėliau paaiškės, daugiausia būtent šito inventoriaus ir buvo pradanginta. Pabėgėlių registracija šiame punkte vyko labai netvarkingai, buvo registruojami atskirai vyrai ir moterys, esama daug neaiškios paskirties sąrašų.

Paskutinėmis punkto darbo dienomis – gegužės 9–11 d. jam vadovavo Vladas Tamulis, kuris ir paruošė likvidavimo darbus. Tik gegužės 9 d. buvo parašytas pirmasis inventorizacijos punkte aktas. Juo Punkto vedėjo pareigas iš tuo metu ėjusio tas pareigas Tresnikovo perėmė Vl. Tamulis. Pasirodė, kad yra didelis trūkumas čiužinių, antklodžių; naujasis likviduojamo punkto vadovas turėjo atsivežti iš jau likviduoto Jablonskio mokyklos punkto savo čiužinius ir antklodes, kurie buvo naudojami iki punkto likvidavimo dienos. Dingusių daiktų ir turto buvo labai daug. Ar pavyko kariškiams surasti dingusių inventorių, žinių nėra.

Punktas likviduotas gegužės 11 d.

Jono Jablonskio mokyklos punktas

Punktas Jono Jablonskio mokykloje Kaune įsisteigė 1939 m. balandžio 8 d.

Šiam punktui vadovavo Vladas Tamulis, kuriam talkino I skautų vyčių draugovė, atlikdama visus reikalingus pagalbinius ir aptarnavimo darbus. Punkto vedėjo padėjėjo pareigas ėjo skautas vytis vyr. skiltininkas Pranas Juodelis. Virtuvėje šeiminkavo iš Lietuvos Raudonojo Kryžiaus atsiųstos seselės, joms protarpiais padėdavo samarietės ir šaulės. Punkto veiklai labai gelbėjo tos mokyklos vedėjas Mileris, jis suteikė įvairias patalpas, sandėlius, salę, vonią ir kt.

Nuo pat pradžių šio punkto pabėgėliams maistą, kaip ir kitiems, tiekė Lietuvos Raudonasis Kryžius.

Šiame punkte vieni pabėgėliai gyveno ilgiau (tokių pagal sąrašus randame 408), kiti pernaktavo vieną kitą naktį (tokių buvo apie 150) ir išvykdavo toliau. Ataskaitose apie šio punkto darbą skaičiuojama, kad per visą darbo laiką jame pabuvojo 560 Klaipėdos krašto pabėgėlių.⁴¹

Punktas likviduotas gegužės 8 d. Likvidavimo procesas vyko be trukdžių, visas gautas (paskolintas) inventorius buvo gražintas tvarkingai. Šio punkto dokumentacija buvo vesta labai tvarkingai ir iki šiol išliko (žr. faksimilę Bendrieji daviniai⁴²).

⁴⁰ Buvusio V. Kudirkos mokyklos punkto vedėjo Vlado Tamulio raportas Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti komitetui, *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 233–234.

⁴¹ Buvusio Klaipėdos pabėgėlių Jablonskio mokyklos punkto vedėjo Vlado Tamulio raportas Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti komitetui, 1939 06 15. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 232.

⁴² Bendrieji daviniai. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 231. Reikėtų pridurti, kad visų punktų likvidavimo darbą atlikęs Vladas Tamulis buvo pedantas, jo palikta dokumentacija labai tvarkinga ir informatyvi. Todėl nemažai sužinome apie

Taigi pagal VI. Tamulio pateikiamus apibendrintus duomenis, Kaune keturi Klaipėdos krašto pabėgėliams šelpti punktai visi kartu veikė 190 dienų; pro punktus perėjo 3390 asmenų, jiems bendrai išduota 33 567 maisto daaviniai, o bendras maitinamų per dieną punktuose asmenų vidurkis yra 777 asmenys.

Svarbus visuose punktuose buvo drausmės ir vidaus gyvenimo klausimas.

Tvarkai bendrabučiuose palaikyti buvo leidžiamos ir sienose iškabinamos *Privalomos taisyklės*⁴³, patvirtintos Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti komiteto; paprastai prieš kiekvieną vakarienę jos būdavo perskaitomos. Taisyklės buvo tokios:

Kauno miesto visuomenė, tiek parodžiusi gražaus Klaipėdos krašto nukentėjusiais susirūpinimo, tikisi, kad Klaipėdiečiai tą susirūpinimą lygiai gražiai įvertins ir su rodoma globa ir duodama pašalpa sąžiningai pasielgs. Tačiau Komitetas, kad išvengus bet kokių nemalonumų, kurie pakenktų geram Klaipėdiečių vardui, turi paskelbti šias, kiekvienam pabėgėliui

PRIVALOMAS TAISYKLES:

1. Kas atsisako nuo pasiūlyto darbo, nustoja teisės naudotis nakvyne, maistu ir pašalpa.
2. Kas gautą piniginę pašalpą prageria ar gautus daiktus parduoda, prieš tą bus imtasi tinkamų priemonių.
3. Visuomeninis turtas: patalpos, baldai, indai, čiužiniai, paklodės, antklodės ir kita turi būti rūpestingai saugoma. Kiekvienas atsako už padarytą žalą ar nuostolį.
4. Kiekvienas kiekvienam savo žygyje turi žiūrėti kuo didžiausios švaros, nes nešvara visiems gresia ligos pavojumi.
5. Visi turi gulti vėliausiai 22 val., nieko naktį netrukdyti, kelti 7 val. ir kiekvienas pats sutvarkyti savo guolį.
6. Niekas negali pavėluoti į nustatytas valgio valandas.
7. Kas keikiasi ar šiaip vartoja negražius žodžius ar nepadoriai elgiasi, turi būti pašalintas ir nustoja teisių į teikiamą paramą.
8. Visi kiti viršininkų ar tvarkadarių pageidavimai ir parėdymai yra visiems privalomi.

Be to, suprantama, kad kiekvienas Klaipėdietis pats iš savo pusės pasirūpins greičiau susirasti darbo ir užleisti savo vietą naujai iš Klaipėdos atvykstantiems.

Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti
K o m i t e t a s

Bendros tvarkos palaikymą, viena vertus, garantavo didelis susikaupimas ir kantrybė, atsidūrus neišprastose ir sunkiose sąlygose. Kita vertus, nestigo ir „neramesnio elemento“, linkusio išlenkti taurelę kitą ir laisviau pagyventi. Tokie pabėgėliai, pasirodydami smuklėse, eidami per butus ir kaulydami pašalpų, nuo pasiūlyto darbo atsisakydami, gerokai pakenkė klaipėdiškių pabėgėlių vardui. Todėl *Privalomos taisyklės* vėliau buvo koreguojamos ir įgudavo griežtesnį toną.⁴⁴

pirmąsias sunkias Klaipėdos krašto pabėgėlių dienas Kaune.

⁴³ Privalomos taisyklės, 1939 m. balandžio 6 d. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 447, l. 2.

⁴⁴ Pvz., gegužės 13 d. Gardino punkte paskelbtos tokios TAISYKLĖS: 1. Patalpose ir koridoriuose rūkyti griežtai draudžiama (rūkyti galima išvietėse ir prie atidaro lango). 2. Švaros prižiūrėtojai prižiūri švarą savo patalpose ir koridoriuje. 3. Visas šiukšles prašome mesti į šiukšlių dėžę. 4. Lošti kortomis azartinius lošimus griežtai draudžiama. 5. Pastebėjus vartojant keiksmažodžius arba elgiantis nepadoriai su pareigūnais, bus šalinami iš punktų ir apie tai raportu pranešta Komitetui. 6. Punkto patalpose tyla nuo 22 valandos. 7. Patalpos uždaromos 22 valandą. Be atskiro leidimo į patalpas nebus vėliau įleidžiami. 8. Pastebėjus ką nors girtuokliaujant arba patalpose triukšmaujant,

Artėjant gegužės pirmajai⁴⁵, tarp pabėgėlių pasitaikė ir komunistinės agitacijos apraiškų. Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti Komitetui buvo įteiktas 119 vyrų pasirašytas kolektyvus reikalavimas išduoti po 180 litų pašalpos kiekvienai trijų asmenų šeimai, parūpinti darbo su 7 litų minimaliu atlyginimu per dieną ir kitais reikalavimais. Kai kurie pabėgėliai grasinosi darbo su mažesniu atlyginimu neimti. Sutikęs dirbti mažesniu atlyginimu buvo vadinamas darbininkų klasės išdaviku.⁴⁶ Bendrabučių darbuotojai turėjo pripažinti, kad per visą darbo laiką nestigo ir antiseminės agitacijos, nors ji buvusi silpnesnė nei komunistų.

Visokių „agitacijų“ iniciatoriai dažniausiai buvo Klaipėdos uosto darbininkai krovėjai. Tarp jų maišėsi ir darbininkai šauliai, kurie bendroje masėje ryškiai skyrėsi savo uniforma ir apsiginklavimu. Šie atributai leido jiems laisviau elgtis. Visų punktų darbuotojai pažymėjo, kad šauliai sudarydavo nemažai rūpesčio visur. Pvz., kai atėjo laikas apleisti Vinco Kudirkos mokyklos patalpas, darbininkai šauliai griežtai atsisakė tai padaryti. Jie neketino vykti į Alytaus kareivinėse specialiai jiems paruoštą bendrabutį ir, pasakysime švelniau, elgėsi labai nemandagiai, reikalaudami sau išskirtinių sąlygų. Tik įsikisęs Kauno miesto komendantas sugebėjo juos sudrausminti ir išspręsti reikalą.

Neskaičiuojant tokių nesusipratimų, Klaipėdos krašto pabėgėlių gyvenimas bendrabučiuose ir punktuose vyko gana sklandžiai, neištiko jokių ypatingų nelaimių. Tokios nuosaikios buvo baigiamosios Raudonojo Kryžiaus darbuotojų išvados. Likviduojant Kauno bendrabučius gegužės mėnesį, į Alytų išvyko per 90 žmonių.

Pašalpos ir rinkliavos

Visuose pabėgėlių surinkimo punktuose pabėgėliai iš Komiteto sąskaitos pagal reikalą buvo aprūpinami maistu, drabužiais ir gydymu. Viso to, aišku, buvo per maža. Vieni kiti gan greitai susirado darbą ar nusiausmė butą, tačiau pradžia neturėjo nei kuo apmokėti už butą, nei iš ko gyventi. Mat daugelis darbininkų, apleisdami Klaipėdos kraštą, paliko jį negavę darbo užmokesčio. Be to, daugelis nespėjo atsiimti santaupų iš Klaipėdos krašto bankų. Jei kas ir turėjo kiek pinigų su savimi, juos išleido pakeliui, dažniausiai transportui. Neverta nutylėti, kad tomis pirmomis lemtingomis bėgimo dienomis automobilio ar vežiko vairuotojai nuo žmonių po „du kailiu lupo“. O greičiausiai pinigai tirpo atsidūrus Kaune. Todėl dauguma pabėgėlių faktiškai atsidūrė Didžiojoje Lietuvoje tuščiomis kišenėmis. Ir Komiteto reikalas buvo jiems pagelbėti.

Netrukus paaiškėjo, kad vyriausybė iš biudžeto ne ką gali skirti. Tad lėšų klausimas labai aštrėjo. Siekiant palengvinti valstybės išdą ir suteikiamą pagalbą padaryti lankstesnę, buvo stengiamasi į veiklą įtraukti visuomenę. Taip nusistatyta organizuoti viešą rinkliavą pinigais ir daiktais. Nepaisant plačiu mastu jau anksčiau pradėtos ir vykdomos rinkliavos Ginklų fondui, per gana trumpą laiką buvo surinkta 99 800 litų, o daiktų – maždaug už 15 000 litų.⁴⁷

Parama pabėgėliams buvo renkama balandžio 4 d. – gegužės 4 d. Buvo aukojama keliais būdais: pinigais, daiktais ir maisto produktais. Visi aukotojai registruojami specialiuose Aukų lapuo-

bus šalinami iš punkto apie tai pranešant Komitetui. 9. Visus pareigūnų įsakymus ir reikalavimus privalo vykdyti sąžiningai. 10. Už nesilaikymą virš minėtų taisyklių nusižengėliai nustoja teisių punkte gyventi ir maitintis. Pasirašo Punkto vedėjas Vl. Tamulis. – Žinant, kad punkte gyveno suaugę žmonės, tokios *Taisyklės* gali pasirodyti keistokos savo pedagogine demagogija, bet regis, jos nebuvo be pagrindo.

⁴⁵ Čia turima galvoje, kad gegužės mėnesio pirmoji diena buvo tarptautinė darbininkų šventė.

⁴⁶ 1939 m. birželio 24 d. ataskaita apie Klaipėdiškių šalpos darbą. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 439, l. 29.

⁴⁷ Trumpas provizorinis pranešimas vyriausybei apie šalpos darbą nukentėjusiems klaipėdiečiams. 1939 05 24. J. Alekna. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 187–189.

se, o rinkėjai skiriami ir tvirtinami tik pagal rekomendacijas. Taip siekta užtikrinti, kad tai, kas paaukota, tikrai pateks tam, kuriam aukojama. Aukotojų sąrašai išpūdingi. Tai ne tik pagrindinės Lietuvos įstaigos (bankai, bendrovės, mokyklos, draugijos, visuomeninės organizacijos), bet ir atskira pradinės mokyklos klasė (pvz., Kėdainių pradžios mokyklos mokiniai IV skyriaus – aukoja 7,30 Lt), draugų ar kaimynų grupė ir pan. Aukojo ir pavieniai asmenys nuo profesorių (pvz. prof. A. ir L. Purėnai – 500 Lt, prof. Pranas Mažylis – 300 Lt) iki žemiausio rango valdininkų (tarnautojas B. aukoja 5 Lt). Aukojimas ypač suaktyvėjo per velykinę savaitę. Antai Prienų alaus bravoras Velykų proga Komitetui atsiuntė alaus – „prašau įteikti Klaipėdos krašto pabėgėliams. Ta pačia proga linkiu linksmų Velykų Švenčių. B. Šakovas“.⁴⁸

1939 m. gegužės 1 d. Komiteto atsišaukimu buvo kreiptasi į užsienio lietuvius.

Išėivijoje aktyviai sureagavo į prašymą. Paminėsime tik kelis pavyzdžius: *Toronto lietuvių komitetas Lietuvoje demokratijai atsteigti* surinko ir pinigine pašto perlaida atsiuntė 47,00 \$⁴⁹; Varšuvos Lietuvos prietelių draugija atsiuntė 300,00 zlotų⁵⁰ ir t. t.

Gautas pinigines pašalpas skirstė speciali atskira komisija. Į ją buvo pakviesti Raudonojo Kryžiaus revizorius direktorius dr. J. Vanagas-Simonaitis, p. Pikčilingienė ir buvęs Klaipėdos gubernatūros referentas A. Rimdžius. Ši komisija veikė iki gegužės 17 d. Buvo paduota apie 3 tūkst. prašymų, patenkinta 1798. Vėliau dar buvo apie 100 (ne į komisiją) individualių pareiškimų. Toliau, mažėjant atvykstančiųjų skaičiui, prašymus nagrinėjo Komiteto pirmininkas ir vicepirmininkas abu drauge.

Visus prašymus pašalpai gauti galima lyg ir suskirstyti į individualius ir kolektyvinius. Aišku, tai sąlyginis skirstymas. Mat tam tikra prasme kolektyviniais buvo laikomi tie prašymai, kur vienas sūnus ar dukterė išlaiko vieną ar abu tėvus, kur broliai išlaiko sesutes ar broliukus, kur šeimos galva atstovauja tam tikram šeimos narių skaičiui ir pan. Taip skaičiuojant pašalpų gavėjų skaičius vien tik Kaune išauga iki 5083 asmenų.⁵¹

Pašalpos buvo išduodamos pirmo mėnesio buto nuomai arba išvykimui iš Kauno, pinigai taip pat buvo skiriami maitinimui, gydymui, darbo drabužiams, naujiems baltiniams ar avalynei pirkti. Tam buvo išleista apie 38 tūkst. litų.

Laikantis Komisijos pašalpos skirti pasiūlyto ir Vyr. komiteto aprobuoto sąmatinio limito pinigines pašalpas vienam prašytojui skirti ne daugiau kaip 100,00 litų ir iš viso Komiteto lėšų išduoti ne daugiau kaip 50 000 Lt, Komisijos ir Komiteto prezidiumo buvo svarstyta 1918 prašymų, iš kurių 126 buvo palikti be pasekmių, o 1792 prašymai – 1358 asmenys patenkinti. Iš viso buvo paskirta 42 801 Lt (žr. 2 lentelę).

⁴⁸ Prienų alaus bravoro B. Šakovo 1939 04 08 laiškas Lietuvos Raudonajam Kryžiui. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 64.

⁴⁹ 1939 06 02 d. Toronto Lietuvių Komiteto Lietuvoje Demokratijai Atsteigti pranešimas Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpti komitetui, su prašymu atsiųsti pakvitavimą už gautus pinigus. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 198. Įdomus aukotojų sąrašas: Sūnų Dukterų Kanados Lietuvių Savitarpinės Pašalpos Draugijos I kuopa Toronte; S. D. K. L. S. P. D. Centro Komitetas, Lietuvių Literatūros Dr-jos 162 kuopa Toronte, Toronto Lietuvių Komunistų kuopa, Toronto Moterų Komitetas ir pavieniai asmenys. Iš pranešimo aiškėja, kad aukojama buvo Komiteto sušaukta tuo reikalu masiniame susirinkime.

⁵⁰ *Związek Przyjaciół Litwy*, 1939 05 02. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 165. J. Alekno padėka. *Ibid.*, l. 166.

⁵¹ Trys mėnesiai klaipeidiškių šalpos darbo, 1939 06 24. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 439, l. 32.

2 lentelė. Komisijos pašalpoms skirti apyskaita 1939 m. gegužės 26 d.

	Paskirta	Klaipėdiečiams		Krašto atėjūnams		Iš viso		Vidurkis
		Skaičius	Suma	Skaičius	Suma	Skaičius	Suma	
Komiteto prezidiumo								
a.	asmenims	2	65	14	390	16	455	28,43
b.	šeimoms	5	2440	39	2110	44	4550	103,40
Komisijos								
a.	asmenims	19	860	433	7188	452	8048	17,80
b.	šeimoms	21	1445	825	28 303	846	29 748	35,16
	Iš viso	47	4810	1311	37 991	1358	42 801	31,51

LCVA, f. 1734, ap. 1, b. 441, l. 40.

Taigi pašalpos įvairavo nuo 3 iki 30 litų. Išimtiniais atvejais – iki 100 litų. Kaip galime spręsti iš aukščiau pateikiamų skaičių, buvo pakankamai painiavos skirstant rinkliavų lėšas. Painiavos esama ir atsiskaitant už išmokėtus pinigus. Antai viename pranešime skaitome: lokaliniais komitetams ir skyriams duota 17 000 litų. Taigi gegužės 24 d. Komiteto kasoje iš surinktų aukų buvo išleista apie 95 000 litų, o kasoje buvo apie 5000 litų.⁵² Kadangi buvo aukojama daiktais, drabužiais, baltiniais, apavu, neaišku, kokia tų aukų vertė būtų visa tai pavertus pinigais. Tik pinigėmis aukomis surinktą galutinę sumą Komitetas pateikia – 108 656,63 surinktus litus (žr. 3 lentelę). Kaip buvo administruojamos iš užsienio gautos suaukotos lėšos, dokumentų nerasta.

3 lentelė. Piniginės pajamos-išlaidos nuo 1939 m. kovo 23 d. iki 1939 m. birželio 24 d.

Eil. Nr.	Paskirtis	Suma litais
1.	Piniginėmis aukomis surinkta	108 656,63
2.	Pašalpų išmokėta iš viso	47 750,95
2a	Tarp jų: D. Lietuvos kilmės lietuviams	41 715,95
2b	klaipėdiškiams	6035,00
3.	Rūbų ir apsiavimo pirkti ir išdalinti	9987,64
4.	Ligi šiol gautoms sąskaitoms maitinimui Kaune išleista	29 062,10
5.	Pabėgėlių gydymas	1354,97
6.	Subsidijos Kretingos, Tauragės, Alytaus ir kitiems lokaliniais komitetams	16 521,65
7.	Administracijos išlaidos	2826,77
8.	Neatsiskaitytų avansų ir neapmokėtų sąskaitų	2857,00
9.	Iš viso išlaidų	110 361,09
10.	Nepritekliai	1704,46

Pranas Vaitkūnas, Komiteto išdininkas
Paruošta pagal LCVA, f. 1734, ap. 1, b. 441, l. 34.

⁵² Iš trumpo provizorinio pranešimo vyriausybei... LCVA, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 188.

Klaipėdiškiai Didžiojoje Lietuvoje

Vykstant anšliusui, į Didžiąją Lietuvą traukėsi ne tik didlietuviai, bet ir kilminiai Klaipėdos krašto lietuviai–lietuvininkai. Ypač pasižymėjusieji tautiniame ir kultūriniame lietuvių darbe, nes jie jautė tiesioginę nacistinio režimo keršto grėsmę. Tikslios atskiros jų registracijos nėra, nes ne visi registravosi; be to, vienur buvo registruojama atskirai nuo didlietuvių, kitur – kartu. Lietuvininkų sutinkame Šiauliuose ir Panevėžyje, o vėliau, nuo 1939 m. spalio mėnesio – ir Vilniuje. Tačiau didžioji dauguma klaipėdiškių vis dėlto būrėsi Kaune. Kad ir kaip būtų, pabėgėlių punktuose registracijos lapuose klaipėdiškių pavardžių beveik nerandame. Matyt, jiems įsikurdinti ir vėliau įsidarbinti buvo padedama individualiai.

Pirmosiomis dienomis buvo skaičiuojama, kad tikrųjų klaipėdiškių lietuvių Kaune buvo tik koks 30. Jų pašalpų reikalavimai buvo gerokai didesni nei didlietuvių: nuo 100 iki 800 litų. Antai pagal Igno Šeiniiaus rezoliuciją didelės pašalpos buvo išmokėtos iš Klaipėdos krašto atvykusiems asmenims: Marijai Vanagaitienei – 800 Lt, Stasiui Lukauskui – 400 Lt, Martynui Bundeliui per du kartus 75 Lt, o kitiems [ne klaipėdiškiams – A. A.] iš to paties sąrašo – tarp 10 iki 40 Lt.⁵³ Skiriamų pašalpų kriterijai yra numanomi.

„<...> reikia pripažinti, kad jie [klaipėdiškiai] yra pripratę prie aukštesnio materialio gyvenimo standarto ir kad jų padėtis neturint čia jokių giminių, pažįstamų, yra žymiai sunkesnė. Be to, jiems ir įsikurti čia sunkiai. Gana svetimos sąlygos ir visai kitos kvalifikacijos“⁵⁴.

Žinomiems klaipėdiškiams veikėjams buvo suteikta speciali materialinė parama. Štai Lietuvos Raudonojo Kryžiaus pirmininkas dr. J. Alekna taip kreipėsi į Martyną Jankų, Mažosios Lietuvos patriarchą:

„Skaudus smūgis, ištikęs mūsų valstybę, giliai palietė visą tautą. Ypač daug tenka pergyventi tiems, kurie patys daugiau dirbo tautos laisvei. Tamsta visą savo gyvenimą esi dirbęs lietuvių tautos labui, o todėl šis smūgis – aiškiai tai suprantame Tamstos pergyvenimą itin jautriai.

Įvykiai privertė Tamstą pasitraukti laikinai iš lietuviško pajūrio, kur visą amžių esi praleidęs, pasitraukti iš mūsų senovės šventovės Rambyno ir apsigyventi mūsų laikinoj sostinėj Kaune. Didžiai atjausdami Tamstą ir gėrėdamiesi Tamstos giedria nepalaužiama dvasia, norėtume pareikšti savo didžią pagarbą. Tikimės, kad Tamsta neatsisakys priimti ir šią kuklią mūsų paramą. Su didžia pagarpa Dr. J. Alekna.“⁵⁵

Visiškai nesvarbu, kokia litų suma buvo įteikta Mažosios Lietuvos patriarchui. Svarbiau šiuo atveju yra tai, kaip jautriai ir pagarbiai buvo stengiamasi neužgauti žmogaus, stokojančio tos pašalpos...

Dėmesį klaipėdiškiams parodė ir Lietuvos Respublikos prezidentas. Įvairiais aktais ir dekretais buvo suteiktos papildomos pašalpos ir valstybinės pensijos. Šitos pensijos buvo skiriamos pasižy-

⁵³ Pašalpos gavėjų sąrašas. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 450, l. 104. Pašalpos gavėjų klaipėdiškių sąrašų yra ir daugiau. Štai dar vienas *Sąrašas gavusių pašalpas iš ypatingų kreditų*: po 800 Lt skirta Martynui Jankui, Marijai Vanagaitienei, Mikeliui Šimkui per kelis kartus 575 Lt, 500 Lt – Reizgiui, Maksui Kiaukai – 200 Lt, po 100 Lt – Martynui Kuršiui, Karoliui Oželiui su žmona, Ansui Baltrui, Teofilui Gailiui, Hermanui Tumui; Gustavui Juozapaičiui – 200 Lt (per kelis kartus) ir t. t. *Ibid.*, l. 105.

⁵⁴ 1939 06 24 LRK Vykdomojo komiteto ataskaita *Trys mėnesiai klaipėdiškių šalpos darbo*. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 439, l. 32.

⁵⁵ Dr. J. Alekno raštas Martynui Jankui, 1939 m. balandžio mėn. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 438, l. 59.

mėjusiems asmenims ar jų šeimoms iki gyvos galvos, Pagal Lietuvos įstatymus gauti tokias pensijas buvo galima tik Ministro Pirmininko teikimu. Paminėsime keletą tokių skyrimo atvejų: Jonui Vanagaičiui ir Marijai Vanagaitienei po 250 litų kas mėnuo nuo 1939 m. birželio 1 d.⁵⁶; Jurgiui Lėbartui po 200 litų kas mėnuo nuo 1939 m. liepos 1 d.⁵⁷, Ansui Baltriui po 150 litų kas mėnuo nuo 1939 m. liepos 1 d.⁵⁸, Jokūbui Bobiui po 45 litus kas mėnuo nuo 1940 m. sausio 1 d.⁵⁹, Mikui Otouni Gudaičiui po 200 litų kas mėnuo nuo 1940 m. sausio 1 d.⁶⁰, prof. Viliui Gaigalaičiui ir Jokūbui Stiklioriui po 600 litų kas mėnuo nuo 1940 m. sausio 1 d.⁶¹ ir pan.

Ne visus, reikalingus paramos, pavyko paremti. Štai vienas pavyzdys. Į Klaipėdos krašto gubernatorių kreipėsi Mikelis Šimkus iš Nemeilių kaimo, Pagėgių apskrities, kaip pabėgėlis atsидūręs Kaune. Jis rašo:

„Jau praėjo daugiau kaip 2 mėn. kaip man prisiėjo apleisti Klaipėdos kraštą. Dėjau visokias pastangas surasti uždarbį, bet tatai, deja, nepavyko. Dabar man pasitaiko proga Tauragėje perimti valgyklą, bet šiam reikalui yra reikalingi 3000 litų. Patsai jų neturiu, Nuolankiai prašau man tam tikslui skirti minėtą sumą. Būtinai reikalinga man savo gyvenimą susitvarkyti, nes ilgiau taip gyvent be uždarbio neįmanoma <...>.“

Nors prašytojas buvo aktyvus lietuvininkas, 1923 metų sukilimo dalyvis, Natkiškių šaulių būrio steigėjas, apdovanotas D.L.K. Gedimino ir kitais ordinais, atsakymas buvo ypač trumpas: „Nesant lėšų, prašymas netenkinamas, 1939 VI 5. (Pasirašo patarėjas Morkus).“⁶²

Atmesti pašalpų prašymai ir kitų žymių lietuvininkų: valstybiniam Pelkių valdytojui V. Endrikaičiui, kuris „iš priežasties suverenumo pasikeitimo“ persikėlė dirbti į Kretingos muitinę⁶³, ir pan.

Pabėgėlių įdarbinimas

Klaipėdos krašto pabėgėlių įdarbinimo klausimas nebuvo toks paprastas, kaip galėtų pasirodyti iš pradžių. Darbininkų ir atvykusių valdininkų bei tarnautojų įdarbinimo klausimai buvo sprendžiami skirtingai. Didesnę dalį pabėgėlių sudarė darbininkiškų profesijų žmonės. Mat Didžiojoje Lietuvoje tuo metu buvo ir „savų“ bedarbių. Dažnoje apskrityje pabėgėliams buvo galima pasiūlyti tik viešuosius darbus, nuo kurių jie stengdavosi išsisukti. Nepaisant to, kad dauguma pabėgėlių buvo kilę iš kaimo, per gyvenimo ir darbo Klaipėdos krašte laiką buvo praradę žemės darbo įgūdžius, todėl tokių darbų siūlymus atmesdavo. Atsisakinėjo ir siūlomų tarnaičių ar auklių darbo moterys, dirbusios Klaipėdos krašto tekstilės fabrikuose.

Atvykusiais valdininkais ir tarnautojais turėjo pasirūpinti tos žinybos, kurių žinioje jie dirbo, būdami Klaipėdos krašte. Ne visose įstaigose buvo paprasta surasti laisvą darbo vietą.

Atskirai būdavo svarstomas kilminių Klaipėdiškių įdarbinimo klausimas. Buvo laikomasi pozicijos, kad jie turi gauti ne žemesnę tarnybą negu turėjo Klaipėdos krašte. Todėl visose ministe-

⁵⁶ Respublikos prezidento aktas Nr. 683. *Lietuvos ypatingasis archyvas* (toliau – *LYA*), f. 3377, ap. 58, b. 807, l. 34.

⁵⁷ Respublikos prezidento aktas Nr. 961. *LYA*, f. 3377, ap. 58, b. 807, l. 43.

⁵⁸ *Ibid.*

⁵⁹ Respublikos prezidento aktas Nr. 63. *LYA*, f. 3377, ap. 58, b. 807, l. 80.

⁶⁰ *Ibid.*

⁶¹ *Ibid.*, l. 81.

⁶² M. Šimkaus Prašymas gubernatūrai ir „Mano amžiaus aprašymas“ [CV]. *LCVA*, f. 1493, ap. 1, b. 51, l. 65–66 apv.

⁶³ V. Endrikaičio prašymas dėl persikėlimo pašalpos 1939 10 27 ir Gubernatūros reikalų vedėjo atsakymas 1939 11 02. *LCVA*, f. 1493, ap. 1, b. 51, l. 23, 24.

rijose, departamentuose aktyviai ieškota galimybių juos įdarbinti pagal pareikštą norą. Nemažai klaipėdiškių įsidarbino pašte ir jo tarnybose: Martynas Lipčius ir kiti; Žemės ūkio ministerijoje ir Žemės ūkio rūmuose – Mikas Puodžius, Jurgis Vėsuls (žvejybos prižiūrėtojas), Anė Endzikaitienė, Mikas Gatavis. Išlaikė buvusią darbovietę dirbusieji bankuose, antai Jonas Kybrancas, buvęs Žemės banko direktorius, gavo vietą Žemės banke Kaune; buvę mokytojai dažnas gavo vietas arba Švietimo ministerijoje (Eduardas Simaitis), arba vietą mokykloje (Jurgis Reisgys Panevėžyje, Jonas Purvinas, Vilius Gailius, Endrius Bajoras ir kai kurie kiti Kaune) ir t. t.

Klaipėdiškiai, kuriems pagal jų nuopelnus negalėta rasti atitinkamų pareigų, o amžius leido, buvo laikomi „esantys laikinoje pensijoje“. Tai buvo Erdmonas Simonaitis, Jonas Toleikis, Jonas Tolišius, Mykolas Šlaža.

Visuomenės reakcija į pabėgėlius

1939 m. balandžio 5 d. Kaune, Policijos mokyklos patalpose, įvyko apskričių viršininkų suvažiavimas, kuriame dalyvavo Vidaus reikalų ministras brig. gen. Skučas, viceministras ats. plk. Giedraitis, departamentų direktoriai ir visų apskričių viršininkai. Paskutiniai politiniai įvykiai Lietuvoje vertė rimtai aptarti vyriausybinių žinybų veiksmus⁶⁴. Šalia rutininių klausimų (bedarbių įdarbinimas, tikslingas viešųjų darbų paskirstymas ir pan.) visiems apskričių viršininkams rūpičiausias klausimas buvo, – kaip atsispindi Klaipėdos įvykiai Lietuvos Respublikos ūkyje? Pirmiausia smūgį pajuto valstybės biudžetas – prisiėjo iš jo išimti 60–70 milijonų litų. Todėl „tenka labai spaustis ir griežtai žiūrėti taupumo,“ – ragino vidaus reikalų ministras. Apskričių, kuriose buvo didesnės Klaipėdos krašto pabėgėlių grupės, viršininkams labiausiai rūpėjo ne tiek pabėgėlių aprūpinimo ir laikino prigludimo rūpesčiai, kiek klausimas, – „ką su jais daryti toliau?“ Kretingos apskrities viršininkas siūlė išleisti įstatymą arba bent privalomą įsakymą, pagal kurį būtų galima net prievarta išskirstyti pabėgėlius iš pasienio zonos į kitas Lietuvos vietas. Mat kai kurie pabėgėliai Kretingos apskrities išvis neketina palikti. Todėl, apskrities viršininko manymu, „laikomus būryje suformuotus pabėgusius šaulius, kurie dabar užima pradžios mokyklos patalpas, reiktų išformuoti, kad jie nevaržomai galėtų rūpintis savo šeimomis ir susirasti nuolatinį darbą“⁶⁵.

Pasienio gyventojai, sužinoję, kad Klaipėdos krašto ginklų dalį iš šaulių ir policijos atėmė vokiečiai, kaltina buvusią vyriausybę, kam ji Klaipėdoje iki paskutinių dienų laikiusi ginklus ir karinį turta, kam nepasirūpinusi visa tai išgabenti į Lietuvą. Dėl tokių kaltinimų Kretingos apskrityje Ginklų vėjus neturi jokio pasisekimo.

Svarbus Kretingos apskričiai ir mokyklų klausimas. Apskrities viršininkas pabrėžė, kad Klaipėdos Vytauto Didžiojo gimnazija buvo užsikariavusi didelį prestižą visoje Žemaitijoje, net apie 50 procentų mokinių buvo iš Žemaitijos, ypač iš Kretingos. Dabar dauguma kretingiškių mokinių yra atsikėlę į Kretingą, bet šie mokiniai nebeturi sąlygų tęsti mokslą, nes, viena vertus, yra skirtingos mokymo programos, kita vertus, Kretingoje nėra valdinės gimnazijos. O Pranciškonų gimnazijos daugumas mokinių lankyti negalės, nes ten specifinis auklėjimas – ne katalikai vengia savo vaikus leisti. Nėra kur mokytis mergaitėms. Pasak apskrities viršininko, Vytauto Didžiojo gimnaziją lankė apie 1200 mokinių. Prie naujų sąlygų jiems beveik visiems reiktų nutraukti mokslą. Tai būtų didelė skriauda ne tik paliestiesiems, bet ir visai tautai. Todėl viršininkas labai pageidavo, kad Vytauto Didžiojo gimnazija būtų perkelta į Kretingą arba Palangą. Dar vienas skaudus Kretingos apskrities

⁶⁴ Tuo metu Lietuvoje pasikeitė Ministrų kabinetas, respublikoje buvo vykdomas Ginklų vėjus, artėjo savivaldybių rinkimai, o visą kraštą užplūdo Klaipėdos krašto pabėgėliai.

⁶⁵ Apskričių viršininkų suvažiavimo protokolas. *LCVA*, f. 377, ap. 7, b. 214, l. 9.

gyventojams momentas – sumažėjusios medicininio aprūpinimo galimybės, nes kretingiškiai buvo įpratę vykti gydytis į Klaipėdą.

Antroje apskrityje, besiribojančioje su Klaipėdos kraštu, regis, panašių keblumų nebuvo. Tauragės apskrities viršininkas labai glaustai informavo kolegas, kad „tam tikruose lietuviškuose sluoksniuose daromi priekaištai dėl Klaipėdos nustojimo. Pirmomis dienomis buvo susidariusi tam tikra panika, kai bankai buvo nustoję mokėti indėlius. Žydai šiuo metu Ginklų vajui aukoja gana gausiai.“⁶⁶ Panašiai pasidžiaugė ir Rokiškio apskrities viršininkas: „po Klaipėdos užėmimo žydai pasidarė labai dideli patriotai ir gausiai aukoja [Ginklų fondui].“⁶⁷

Kitų Lietuvos apskričių viršininkų pranešimuose Klaipėdos klausimas nebuvo svarbus. Reikšmingiausi buvo naujos vyriausybės politikos ir ūkio reikalai.

Kaip atskirą, emocingą visuomenės reakcijos akcentą išskirtume vadinamąjį VELYKINĮ STALĄ. Čia iniciatyvą parodė birutietės ir kitos moterų organizacijos. Per patį pabėgėlių atvykimo ir įkurdinimo įkarštį – balandžio .... dienomis – buvo Velykų savaitė. Beveik visuose respublikos miestuose ir apskrityse, visur, kur buvo Klaipėdos krašto pabėgėlių, jiems buvo ruošiamas šventinis Velykinis stalas.

Kaune tam renginiui birutietės ir kitos moterų organizacijos specialiai rinko aukas ir pirmąją Velykų dieną V. Kudirkos mokykloje klaipėdiškiams pabėgėliams paruošė gražų ir gausų *atsigavėjimo stalą*. Buvo pavaišinta per 700 pabėgėlių. Į vaišes Kaune atsilankė Ministro pirmininko Černiaus žmona, visų moterų organizacijų pirmininkės ar atstovės; atvyko ir Mažosios Lietuvos patriarchas Martynas Jankus bei keletas kitų žinomų visuomenės atstovų. Kunigas Vl. Mileška atlaikė trumpas bažnytines apeigas ir pašventino stalą. „Sugiedojus Aleliuja! Vietoje įprasto lietuviams tokiais atvejais didžiausio džiaugsmo visų pabėgėlių, tikrai visų, akyse sutryško ašaros. Tai buvo patiems pabėgėliams ir vaišėse dalyvavusiems visoje Klaipėdos krašto nelaimėje pats labiausiai jaudinantis ir gal giliausias pergyvenimas,“ – randame tokį amžininko paliudijimą.

Kaip visus įvykius vertina patys išgyvenusieji pabėgimą, geriausiai parodo Padėkos laiškas Raudonojo Kryžiaus sesutėms, kurį pateikiame faksimilės forma.

⁶⁶ Apskričių viršininkų suvažiavimo protokolas. *LCVA*, f. 377, ap. 7, b. 214, l. 17.

⁶⁷ *Ibid.*, l. 13.

Lietuvos Raudonojo Kryžiaus Sesutėms.
Bendrais Visoms Tautos laiškelis.

Padėna.

darbininko Ambrozijaus Broniaus padėna
visoms tėms Sesutėms Raudonojo Kryžiaus
Kurioms jus globojate ir slaugote Klaipėdos
Krašto pabėgėlius. norėdamos jus ir
artyma mylinčios Sesytės neužgaunkite
kad ar varšias drysian parašyti laiškelį
su pora žodžių jums ir jūsų garbingam
naujam. mes varšionei negarbingai
apleidome Klaipėdos Kraštą ir bėgome į
savo gimtąsias vėtas ir tai ir vadinamieji
pabėgėliai. mes bėgome nuo Vėniečio
vergijos letenos mes vėni būvome vėniečiai
skubė aplėisti savo Brangiausios
teritorijos dalį ir išsižadėti savo Kurio
pranašais uždėpta dailėta labiausiai
neįvertė mūsų organizato jaunimo
ir nevėnas bėgdamas būvo apiplėstas
ir mūdentes guminis bananis. ir nėr
čia ką suprantantėms daug pasadoti
galima tik romams parašyti ale o mus
varšius darbininkus tikrus darbininkus
savininkus ten mēsto ten kaime kas
mūs vijo iš ten. tik vėnoma t netos
Kurė pė valčia mėgodavo ar ba gyvuliniose
vagonose o partiam išsi mėgoja eidavo
plėsinanti arba šėip darydavo nemalonum.

ir už tai iš Vokėčių pusės budavo didelės
 pasipiktinimas žinoma tai čia buvo tik tarsi
 spūsbūneliai žinoma jos vokičiai gerai senė
 ir žinojo gerai ju liadus tas čia iš dalies
 ne vien vokičių buvo pasipiktinimas bet kar-
 tu šie darė sarmata top geru žmonių ir žemimo-
 musu Tautos Kultūros laipsniū o
 gerėms žmonėms buvo jims darbo ir nereis
 jų nereis galėjo sau ramai dirpti ir
 berganti tai ko gi šie bėgo nors tu Kanonėm
 ne jis Brangios Sesutės musu Brolei,
 Tautėčiai ir draugai ne tas yra kad
 Lieturis turi darbo dar ten kokiū donos
 kasnį tai jau jam ir gerai. Ne Lieturis
 nepretes verganti dar yra šione tuose
 isėitis kad mes ^{galime} tarp savųjų gyventi
 nevaržomū tai mes ir bėgome ne žinodamū
 kur kas nubėsim ir kur prisiglausim o
 musu geriausiai Tautėčiai gailėstin-
 geses Sesutės ir musu Brolei Škautai,
 jau buvo pastrengė mus sutvarti
 ir priglausti ir štai kaip mes malone
 buvome prijimti su visu pilnu išlaisymu.
 Gailėstingosios sesytės ir Brolei musu Škautai
 mes buvome apvoginti jūs mus aprenget
 mes buvome alkani jūs mus paraldygi-
 note mes buvome išrodinė jūs mus
 pagisdėte mes buvome be pastuogės
 jūs mus kiekviena patalpinote
 gražiose patalpose matyt buvo ir pergyvenū
 sens žmonėms suprantama kad jūs
 Gyvenate del Dievo Tėvyneis ir artynū

Išvados

1939 metų Klaipėdos krašto pabėgėliai Didžiojoje Lietuvoje buvo tarsi artėjančių istorinių lūžių šaukliai. Jie „patikrino“ Lietuvos visuomenę, kuri sėkmingai išlaikė gailestingumo, paramos ir pagalbos egzaminą. Lietuvos Raudonasis Kryžius, visuomeninės labdaros ir globos organizacijos grėsmės Valstybei akivaizdoje parodė didelę pilietinę brandą, sutelktumą.

To, deja, negalima pasakyti apie Lietuvos vyriausybę – ji nebuvo pasiruošusi nei Klaipėdos krašto atidavimui, nei institutuotam pabėgėlių priėmimui. Tačiau 1939-ųjų pavasario įvykiai palengvino vyriausybės uždavinius ir supratimą, – ką ir kaip reikia daryti tų pačių metų rudenį Lietuvą užtvindžius bėgliams iš Lenkijos. Tik tuomet – 1939 m. gruodžio 7 d. – buvo priimtas *Karo atbėgėliams tvarkyti* įstatymas, ir kitokiais nurodymais ar įsakymais legituota jų priežiūra bei globa Lietuvoje.

Velykinis stolas, be abejonės, buvo ne tik gailestingumo ir užuojautos pabėgėliams išraiška. Jis suvaidino ir tam tikrą propagandinį vaidmenį – demonstravo pasitikėjimą savimi ir savo tauta, lietuvių meilę lietuviams ir bendrą tautinį susitelkimą.

Kai kurie Klaipėdos kraštą palikusieji kilminiai gyventojai, atsidūrę Didžiojoje Lietuvoje, reikalavo tam tikro išskirtinumo. Jis buvo parodytas, suteikiant didesnę finansinę paramą (pašalpomis ar pensijomis), greitai ir deramai įdarbinant, aprūpinant gyvenamąją vietą. Šis išskirtinumas nepaėjo klaipėdiškiams integruotis į Lietuvos visuomenę.

Iki šiol lieka neįvertinta socialinė ir ekonominė žala, kurią patyrė paprasti darbininkai, tarnautojai ir kiti lietuviai dėl Klaipėdos krašto netekties. Teiginiai, kad visus nuostolius nurašė Antrasis pasaulinis karas ir pokario okupacija, tėra metafizinis atsikalbinėjimas. Skriauda liko, ir liko giliai įsišaknijusi į lietuvių sąmonę, lemdama mūsų šiandieninį mentalitetą.

Literatūra

STANIONYTĖ-ZUJIENĖ, Marija Gražina. *Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugija 1919–1944 m.* Kaunas, 2010.
SURGAILIS, Gintautas. *Antrojo pasaulinio karo pabėgėliai ir internautieji Lenkijos kariai Lietuvoje (1939 09 – 1940).* Vilnius, 2005.

KLAIPĖDA REGION REFUGEES IN LITHUANIA, 1939

Arūnė Liucija Arbušauskaitė
Klaipėda University, Lithuania

S u m m a r y

The annexation (*Anschluss*) of Klaipėda Region (*Memelgebiet*) by Nazi Germany on 21-23 March 1939 caused a widespread panic among the Lithuanian population. The result was a mass flight to Lithuania. The paper analyzes the response to the challenge presented to Lithuania by the refugees. The research is based on documents found in the national archives. The basic assumption is maintained that the historical events of the annexation were well known.

Special institutions were established immediately to provide assistance and guidance to the refugees from Klaipėda. On March 23, the Lithuanian Red Cross, in collaboration with other charity organizations, set up a Relief Committee for Klaipėda Refugees and an Executive Committee

under the leadership of dr. Jurgis Alekna. Several days later, a Joint Commission, consisting of contact persons of various governmental institutions, was formed to assist Klaipėda refugees. The goal of the Commission was to take care of the transportation of the refugees and their families, to dispose of their property remaining in Klaipėda Region, to provide them with employment, and to assist them in settling down in the new environment.

The first towns on the Lithuanian border to experience the impact of the annexation were Kretinga and Tauragė. The Red Cross representatives, immediately upon their arrival, set up reception points which provided the refugees with food and addressed other needs. The reception points operated from March 25 to April 7. The summary reports of the Red Cross claimed that, over various periods, more than 3,000 Lithuanian refugees resided in Kretinga and ca. 400 in Tauragė. The number of Jews who passed through the Tauragė point is not known, since they were immediately supported by the local Jewish community. The net result was that Klaipėda refugees were resettled all over Lithuania.

However, the main direction was that of Kaunas. On their own initiative, Boy Scouts set up a registration point at Kaunas railway station on March 23. Approximately 200 refugees registered on a daily basis. Four shelters were opened to handle an ever increasing flood of refugees. The food supply for them was centrally maintained by the Relief Committee purchasing the necessary supplies. Cooking was handled mainly by hospitals and military kitchens.

Many refugees arrived without collecting the pay due or were not able to withdraw funds from the banks. Those who had had some money spent it along the way, mostly for transportation. Accordingly, many refugees arrived in Lithuania with negligible funds, and it fell to the Relief Committee to provide them with financial support. The general public was invited to assist the effort, thus reducing the pressure on the government budget and providing the needed flexibility to the refugee support effort. A donation drive operated from April 4 to May 4. Donations arrived in various forms, ranging from cash to clothing and food. During this comparatively short period, 99,800 Lt were collected. Other donations were estimated at approximately 15,000 Lt. Contributors included not only various official bodies, such as banks, companies, schools, or civic organizations, but also neighborhood groups. 1792 requests for assistance out of the total of over 42801 were granted. (2 Table).

An example of emotionally charged public support was a huge Easter table which was laid during the Holy week. It was representative of the assistance and support provided by the Lithuanian women's organizations. The Easter table was not only an expression of support for the refugees, but also demonstration of self-confidence and the confidence in the nation and its solidarity.

An extensive effort was mounted by the Joint Commission to find employment for the refugees. Some were employed in road building. Local companies were also urged to provide jobs for the refugees. Farmers were offered an opportunity to find workers among them. But finding employment for all the refugees turned out to be not such a simple task as had been thought initially. Most of the jobs that were offered were in the public sector, and the refugees tended to start and then give up. Women who had worked in textile factories in Klaipėda region were offered jobs as maids or governesses which they tended to reject. A number of refugees rejected jobs which required farming skills that they had lost when working in factories in Klaipėda region.

The Lithuanian government took a different line on Lietuvininkai, the native people of Klaipėda Region. President of Lithuania directed his attention to the plight of those refugees. Some edicts granted additional financial assistance, and pensions for the lifetime of the recipient were funded

by the state. In dealing with the employment challenge, the Lietuvininkai refugees were ordered to be given jobs of no lower stature than held by them in Klaipėda Region. A process was started in various governmental departments aiming to find opportunities for the employment of qualified specialists for the existing vacancies. Those who could not be employed in comparable jobs and whose age allowed them to do so were placed in a “temporary retirement” status. Suitable housing was found for nearly all the Lietuvininkai refugees.

General Conclusions

The refugees of 1939 from Klaipėda Region were advance indicators of the future historical events. They “certified” the Lithuanian nation as having successfully passed the test of caring of and support for the refugees. In the face of potential danger to the entire nation, the Lithuanian Red Cross and various nationwide charity organizations demonstrated a developed sense of responsibility and cooperation.

Unfortunately, the same could not be said of the Lithuanian Government. It was not prepared to surrender the Klaipėda region, nor had it developed various needed institutions required to support the refugees. At the same time, the painful experience in the spring of 1939 made it easier for the Government to realize its tasks and responsibilities necessary to support a flood of refugees, such as occurred in the fall of 1939 when many Poles left Poland for Lithuania. Only on 7 December 1939, a law was passed detailing the supervision and care of war refugees and simultaneously legalizing their status in the country.

To date, the social and economic damage which resulted from the loss of Klaipėda Region and was inflicted on Lithuanian workers, employees, and farmers has not been evaluated yet. The claims that the losses were essentially cancelled out by the effects of the Second World War and the subsequent occupation are but a metaphysical excuse. The damage has remained deeply ingrained in the Lithuanian soul and mind.